

Ontwerp Programma Erfgoed 2025-2028

Gedeputeerde Staten van Fryslân

Besluiten

Artikel I

Het ontwerp Programma Erfgoed 2025-2028 vast te stellen overeenkomstig bijlage A.

Artikel II

Vanaf 23 mei ligt het ontwerp Programma Erfgoed 2025-2028 zes weken ter inzage tot en met 3 juli 2024 waarbij in deze periode zienswijzen kunnen worden ingediend.

Gedeputeerde staten van Fryslân,

drs. A.A.M. Brok, voorzitter

drs. ing. J.J. Algra, secretaris

Bijlage A

Programma Erfgoed 2025-2028

Wierum: karakteristieke dorpsbebouwing aan de groene Waddendijk

Inhoudsopgave

1. Inleiding
 - 1.1 Waarom een programma erfgoed
 - 1.2 Waar richt het programma zich op
 - 1.3 Opbouw programma
 - 1.4 Belangrijkste wijzigingen ten opzichte van Nij Poadium
 - 1.5 Procedure
2. Achtergronden
 - 2.1 Het Friese erfgoed
 - 2.2 Wettelijk kader, bestuursafspraken, beleids- en financieel kader
 - 2.3 Evaluatie, ontwikkeling en raakvlakken met ander beleid
3. Wat willen we bereiken
4. Programmaliijnen
 - 4.1 Erfgoed algemeen
 - 4.2 Gebouwd erfgoed
 - 4.3 Archeologisch erfgoed

4.4 Cultuurlandschappelijk en groen erfgoed

5. Financiën

Bijlage 1. Evaluatie, ontwikkelingen en raakvlakken met andere beleidsvelden

Theekoepel bij de vestingwerken van het beschermde stadsgezicht Franeker

1 Inleiding

1.1 *Waarom een programma erfgoed*

Belangrijk voor de identiteit van Fryslân

De eeuwenlange Friese geschiedenis heeft een rijke schat aan erfgoed achtergelaten. Of het nu terpen, monumenten, dorpsgezichten of cultuurlandschappen zijn: samen vormen ze een onlosmakelijk onderdeel van de identiteit en het verhaal van Fryslân. Het bepaalt ook in hoge mate de kwaliteit van onze leefomgeving, werkomgeving en vestigingsklimaat en de kansen voor toerisme en recreatie. Zo draagt erfgoed bij aan de brede welvaart in onze provincie.

Er zijn nieuwe actuele opgaven voor onder andere landbouw en natuur, leefbaarheid, klimaat en wonen. Het rijke erfgoed biedt kansen voor het koppelen aan die opgaven en ontwikkelingen en kan inspiratie bieden voor nieuwe oplossingen. Naast het verleden gaat erfgoed daardoor juist ook over toekomst. Het erfgoed vormt zo een dynamische 'collectie' die voortdurend in beweging is. Behouden, benutten en het een plek geven in nieuwe ontwikkelingen gaat alleen niet vanzelf. Hiervoor is ook inzet van de provincie nodig. In het coalitieakkoord *Oparbeidzje foar Fryslân 2024-2027* is erfgoed opgenomen door aandacht te geven aan onder andere het behoud van een mooi Fryslân, het eigen Friese karakter en een goede inpassing van nieuwe ontwikkelingen.

Provinciale rol

De provincie Fryslân zet zich enorm in voor het behoud en verbeteren van het Friese erfgoed. Het Friese erfgoed is belangrijk voor onze identiteit maar ook voor de kwaliteit van onze leefomgeving. Oude maar ook jongere verhalen van het leven door de eeuwen heen, blijven zichtbaar en behouden. De provincie heeft taken die voor het Friese erfgoed een verschil kunnen maken. De provincie beschermt, onderzoekt en stimuleert het erfgoed inclusief het draagvlak daarvoor. Zo worden de beeldbepalende terpen en an-

dere archeologische waarden die op de archeologische kaart FAMKE staan beschermd en worden archeologische vondsten bewaard in het archeologische depot. Door miljoenen te investeren in restauratie en herbestemming zijn honderden monumenten zoals kerken, boerderijen, molens of zuivelfabrieken toekomstbestendig gerestaureerd. Activiteiten van provinciale erfgoedinstellingen of andere publieksactiviteiten worden financieel ondersteund. Maar ook cultuurlandschappelijke waarden zoals oude dijken, (op)vaarten, beschermde dorps- en stadsgezichten, verkavelingspatronen, state- of kloosterterreinen, worden beschermd maar ook versterkt door herstel financieel te stimuleren. Het cultuurlandschappelijke erfgoed dat de provincie belangrijk vindt, staat in de structuurvisie Grutsk op 'e Romte, de Cultuurhistorische Kaart en de FAMKE-kaart. Hier moeten gemeenten in hun omgevingsplannen ook rekening mee houden. Met het erfgoedprogramma worden deze succesvolle lijnen doorgezet en wordt daarnaast ingespeeld op nieuwe ontwikkelingen en kansen zoals landbouw en natuur, leefbaarheid, klimaat en wonen.

Beleidsnota Nij Poadium loopt af

Sinds 2021 is het erfgoedbeleid opgenomen in twee beleidsvelden. Dit betreft de beleidsnota *Nij Poadium (2021-2024)* en de Omgevingsvisie *De romte diele (2020)*. Op 31 december 2024 loopt de beleidsnota *Nij Poadium* af waarin naast erfgoed, ook cultuur, taal en onderwijs zijn opgenomen.

Besloten is om voor cultuur, taal en onderwijs en erfgoed vanaf 2025 aparte programma's op te stellen. Het roerende en immateriële erfgoed, waaronder de musea en archieven, valt onder het cultuurbeleid. Dit programma is de uitwerking voor het onroerende erfgoed; cultureel erfgoed als onderdeel van de fysieke leefomgeving.

Omgevingswet en Erfgoedwet

De Omgevingswet is per 1-1-2024 in werking getreden.

In de Omgevingswet is cultureel erfgoed aangewezen als één van de omgevingskwaliteiten van de fysieke leefomgeving. Juist daarin zit de aanleiding om voor erfgoed een omgevingsprogramma op te stellen en niet langer te kiezen voor een aparte beleidsnota. Zo wordt samenhangend beleid op de fysieke leefomgeving bevorderd. De Omgevingswet geeft de provincie het instrument van het opstellen van een omgevingsprogramma dat is gebaseerd op de beleidsuitgangspunten van de omgevingsvisie. Naast de Omgevingswet geeft het programma ook invulling aan de wettelijke taken op grond van de Erfgoedwet.

Ensemble van gebouwd en groen erfgoed: Fogelsangh State, Feankleaster

1.2 Waar richt het programma zich op

Omgevingsvisie De Romte diele

Het programma richt zich op de uitwerking en uitvoering van het erfgoedbeleid dat voor de provincie Fryslân is vastgelegd in de nu geldende omgevingsvisie *De Romte diele*. In de omgevingsvisie is aangegeven dat de onderwerpen van het Friese erfgoed de volgende zijn:

- a. *gebouwd erfgoed, zoals rijksmonumenten, karakteristieke bouwwerken, stads- en dorpsgezichten;*
- b. *archeologisch erfgoed;*
- c. *cultuurlandschappelijk en groen erfgoed.*

Het programma richt zich op de periode 2025-2028. Verder richt het zich op de ambitie uit de omgevingsvisie "voor een karakteristiek en gezond Fryslân" en geeft een uitwerking aan de volgende onderdelen uit de omgevingsvisie:

- Voor "*De basis op orde*": "behoud van het Friese erfgoed" zowel boven als onder de grond en zowel bebouwd als onbebouwd (groen, water) en "karakteristieken van het landschap zijn beleefbaar";
- Voor "*Hoe gaan we werken*" uitwerking geven aan één van de leidende principes voor ontwikkelingen: "omgevingskwaliteiten als ontwerpbasis" waarbij erfgoed één van die omgevingskwaliteiten is.

De omgevingsvisie is gekoppeld aan de structuurvisie *Grutsk op 'e Romte*. Hierin zijn de landschappelijke en cultuurhistorische structuren en elementen van provinciaal belang beschreven. Dit programma bouwt daarom ook door op de kwaliteiten die hierin zijn benoemd.

Bestuursakkoord Oparbeidzje foar Fryslân 2024-2027

Verder richt het programma zich op de uitwerking van het bestuursakkoord waarin erfgoed op de volgende wijze is opgenomen:

- Wij zorgen ervoor dat Fryslân mooi blijft. Nieuwe ontwikkelingen passen wij zo goed mogelijk in ons (cultuurhistorisch) landschap in;
- Wij Friezen zijn trots op ons landelijk gebied met het eigen Friese karakter;
- Wij houden oog voor de bescherming van belangrijke (cultuurhistorische) landschapselementen;
- Instellingen en organisaties die het verhaal van Fryslân vertellen, verdienen waar mogelijk steun en robuuste basisstructuur culturele (erfgoed) instellingen;
- Eenvoud, minder loketten en verminderen regeldruk (bijvoorbeeld subsidieregeling);
- Ondersteuning vrijwilligers;
- Voor erfgoed zijn tijdelijke middelen beschikbaar gesteld naast de structurele middelen. Het Planetaarium wordt genoemd als nieuw te financieren instelling vanuit deze tijdelijke middelen.

Ruimtelijke Agenda en vernieuwing Provinciale Omgevingsvisie

Naast de uitwerking van het erfgoedbeleid in de omgevingsvisie, richt het programma zich ook op de komende vernieuwing daarvan. In het NOVEX-traject werden alle provincies door het Rijk gevraagd om een Ruimtelijk Voorstel op te leveren. Een voorstel hoe men om wil gaan met de nationale, provinciale en regionale opgaven. Provincie Fryslân heeft ervoor gekozen om in plaats van een Ruimtelijk Voorstel een Ruimtelijke Agenda aan te leveren. Het belang en de kansen voor cultureel erfgoed hebben een belangrijk plek in de Agenda gekregen.

Het maken van ruimtelijke keuzes dient integraal plaats te vinden in de Provinciale Omgevingsvisie (POVI). Vandaar dat de POVI vernieuwd gaat worden. Hiervoor is een startnotitie opgesteld en medio 2026 zal de nieuwe POVI worden vastgesteld. Het programma richt zich ook op de uitgangspunten die hierin zijn geformuleerd. Deze zijn met betrekking tot erfgoed onder andere:

- Het 'Frysk eigene' in de ruimtelijke puzzel vooropstellen waarbij cultureel erfgoed als een overkoepelende opgave is aangewezen;
- Streven naar behoud en ontwikkeling van omgevingskwaliteiten met een balans tussen gebruikswaarde, toekomstwaarde en belevingswaarde (incl. herkomstwaarde);
- Cultureel erfgoed waar nodig beschermen en ook benutten als inspiratiebron voor nieuwe oplossingen en ontwikkelingen;
- Bij de inpassing van de opgaven inzicht geven in hoe deze aansluiten bij de kenmerken en identiteit van een gebied. Daarvoor worden de waarden van erfgoed en landschap in beeld gebracht en vertaald naar ontwerp- en ontwikkelprincipes. Hierbij wordt voortgebouwd op de kwaliteiten zoals aangegeven in de structuurvisie *Grutsk op 'e Romte*;
- Het ontwikkelen van een strategie voor de instandhouding van UNESCO-Werelderfgoederen, Rijksmonumenten, beschermde stads- en dorpsgezichten en wederopbouwgebieden;
- Agendapunt voor de POVI: visie ontwikkelen op integratie van landschaps- en erfgoedwaarden (incl. UNESCO, Rijksmonumenten en beschermde stads- en dorpsgezichten bij ruimtelijke opgaven).

Mochten de vernieuwingen van de POVI hiervoor aanleiding geven, dan zal het programma hierop worden aangepast.

Monumenten, karakteristieke dorpsbebouwing en waardevolle groenstructuur in het beschermde dorpsgezicht van Olderberkoop

1.3 Opbouw programma

Het programma is uitgewerkt in de volgende programmaonderdelen.

- Achtergronden (hoofdstuk twee): met daarin:
 - Het belang van erfgoed (2.1);
 - Kader, wettelijk, bestuursafspraken, beleid en financiën (2.2);
 - Evaluatie, relevante ontwikkelingen en de relatie met andere beleidsvelden (2.3);
- Wat willen we bereiken (hoofdstuk drie):
- Programmalijnen; de maatregelen als uitwerking van de beleidsdoelstellingen (hoofdstuk vier):
 - Programmalijn 1: Erfgoed algemeen;
 - Programmalijn 2: Gebouwd erfgoed;
 - Programmalijn 3: Archeologisch erfgoed;
 - Programmalijn 4: Cultuurlandschappelijk en groen erfgoed;
- Middelen (hoofdstuk vijf).

Cultuurhistorisch waardevol greppelland Friese kleiweide

Foto: Simon de Winter Natuurmonumenten

1.4 Belangrijkste wijzigingen ten opzichte van Nij Poadium

Belangrijkste wijzigingen ten opzichte van Nij Poadium

- Erfgoedbeleid wordt integraler en gebiedsgericht. Wat er hier verandert is vooral de werkwijze in het erfgoedbeleid die wordt aangepast na inwerkingtreding van de Omgevingswet. Daarnaast zijn er provinciale opgaven die meer integraal en gebiedsgericht zijn. Vanwege deze opgaven is er een grotere inzet op de doorwerking van erfgoed in lopende integrale programma's en gebiedsontwikkelingen. Het is kansrijk om erfgoed mee te koppelen met programma's zoals het FPLG, het GLB/NSP of het (agrarisch) natuurbeheer, Regiodeals, wonen of recreatie en toerisme. Enerzijds om kwetsbare erfgoedwaarden te beschermen of te herstellen, maar anderzijds ook om het onderdeel van ontwikkeling of inspiratie voor nieuwe ontwikkelingen te laten zijn. Vertrekpunt hiervoor blijft de visie *Grutsk op 'e Romte*. In samenhang met de vernieuwing van de POVI en het programma landschap wordt ook een visie ontwikkeld op de integratie van erfgoedwaarden bij de ruimtelijke opgaven;
- Erfgoedwaarden van provinciaal belang zijn samen met landschappelijke waarden opgenomen in de visie *Grutsk op 'e Romte*. Deze werken door via de Omgevingsverordening Fryslân. Een aantal van deze provinciale belangen (nederzettingenstructuren en karakteristieke bebouwing) heeft betrekking op het bebouwd gebied wat nog niet opgenomen is in de omgevingsverordening. Gelet op de gewenste doorwerking hiervan, de borging van provinciale subsidieverlening voor monumenten en karakteristieke panden en de verwachte ontwikkelingen in het bebouwde gebied, is in het programma opgenomen om de omgevingsverordening ook van toepassing te laten zijn in het bebouwd gebied zodat gemeenten in hun belangenafweging hiermee rekening dienen te houden. Ook wordt in samenhang met het nog op te stellen programma landschap onderzocht in hoeverre de omgevingsverordening verder aanpassing behoeft op basis van provinciale belangen die zijn benoemd in *Grutsk op 'e Romte*;
- Binnen de subsidieregeling monumenten komen enkele aanpassingen waaronder de toevoeging van groen erfgoed, de integratie van de regeling voor boerderijdaken, de verhoging van maximale bedragen vanwege prijsstijgingen, digitale indiening en andere vereenvoudigingen;
- Een storting in het Cultuurfonds voor Monumenten Fryslân voor laagrentende leningen ten behoeve van gemeentelijke monumenten of beschermde karakteristieke panden;

- Met betrekking tot archeologie wordt de vorm en positie van de archeologische kaart FAMKE herijkt met meer aandacht voor de onderbouwing, gemeentelijke verantwoordelijkheid, sturing op provinciale belangen en voortgezette samenwerking met gemeenten om de kaarten up-to-date te houden;
- Ondersteuning voor Werelderfgoed Planetarium vanaf 2026;
- Meer aandacht voor participatie (Verdrag van Faro), ondersteuning van vrijwilligers en erfgoededucatie;
- Meer samenwerking met gemeenten en meer aandacht voor het Interbestuurlijk Toezicht.

Agrarisch cultuurlandschap Noardlike Fryske Wâlden bij Twijzel

1.5 Procedure

De procedure van een omgevingsprogramma staat in de Omgevingswet en bevat onder andere participatie en tervisielegging van het ontwerp. De betrokkenheid van PS is nader uitgewerkt in de brief van GS van 11 juli 2023 over de werkwijze ‘vaststellen omgevingsprogramma's’. Omdat dit programma *Nij Poadium* opvolgt en beleidscomponenten bevat wordt PS expliciet gevraagd om wensen en bedenkingen aan te geven. Dit resulteert in de volgende na te streven planning in 2024.

Analyse ontwikkelingen en opstellen concept hoofdlijnen	jan/feb
Afstemming erfgoedveld	maart
Afstemming gemeenten en Rijk	april
GS vaststelling ontwerp	7 mei
6 weken tervisielegging met mogelijkheid voor zienswijzen	21 mei – 2 juli
Toezending PS, mogelijkheid wensen en bedenkingen	eind mei
Reactienota in GS en nazending naar PS	10 sept
Behandeling PS	23 oktober
Vaststelling GS	26 november

Beschermd stadsgezicht Leeuwarden met monumentale Bonifatiuskerk

2 Achtergronden

2.1 Het Friese erfgoed

De eeuwenlange Friese geschiedenis heeft een rijke schat aan erfgoed in de fysieke leefomgeving achtergelaten.

Het **archeologische bodemarchief** vertelt het verhaal van vele eeuwen bewoningsgeschiedenis, vanaf de prehistorie tot de nieuwe tijd. Dit bevat bijna tweeduizend bekende waardevolle terreinen zoals vuursteen-vindplaatsen en terpen, waarbij de laatsten ook internationaal gezien een uniek bezit vormen.

In onze **gebouwde omgeving** zien we een grote hoeveelheid karakteristieke bebouwing, waaronder 4000 rijksmonumenten, 3000 gemeentelijke monumenten en duizenden andere karakteristieke panden. Het laat een prachtig beeld van de bouwgeschiedenis zien, van de Middeleeuwen tot nu. Meest opvallend zijn de boerderijen die de voor Fryslân zo belangrijke agrarische geschiedenis laten zien, de kerken die nergens anders zo'n hoge dichtheid hebben, de historische buitenplaatsen met combinaties van groen erfgoed en de historische dorpen en steden waarvan er 64 in beschermde stads- en dorpsgezichten liggen.

Het gebouwde erfgoed is direct gekoppeld aan het **groene erfgoed en het historische cultuurlandschap**. Het groene erfgoed bestaat uit parken en parkbossen, begraafplaatsen, boerenerven, historische tuinaanleg, lanenstructuren en overige waardevolle historische beplanting. De historische cultuurlandschappen op de klei-, veen- en zandgronden geven een heel afwisselend beeld. Ze zijn nog zodanig goed herkenbaar dat de Vereniging Nederlands Cultuurlandschap de provincie Fryslân heeft verkozen als mooiste provincie van Nederland. Het kleiterpenlandschap, veenweidelandschap en houtwallenlandschap zijn bijzonder, ook internationaal gezien. Cultuurhistorische objecten en structuren zoals dijken, (op)vaarten, verkavelingen, houtwallen en elzensingels, greppelland, kruinige percelen en historische paden, geven het cultuurlandschap een afwisselend en kenmerkend karakter.

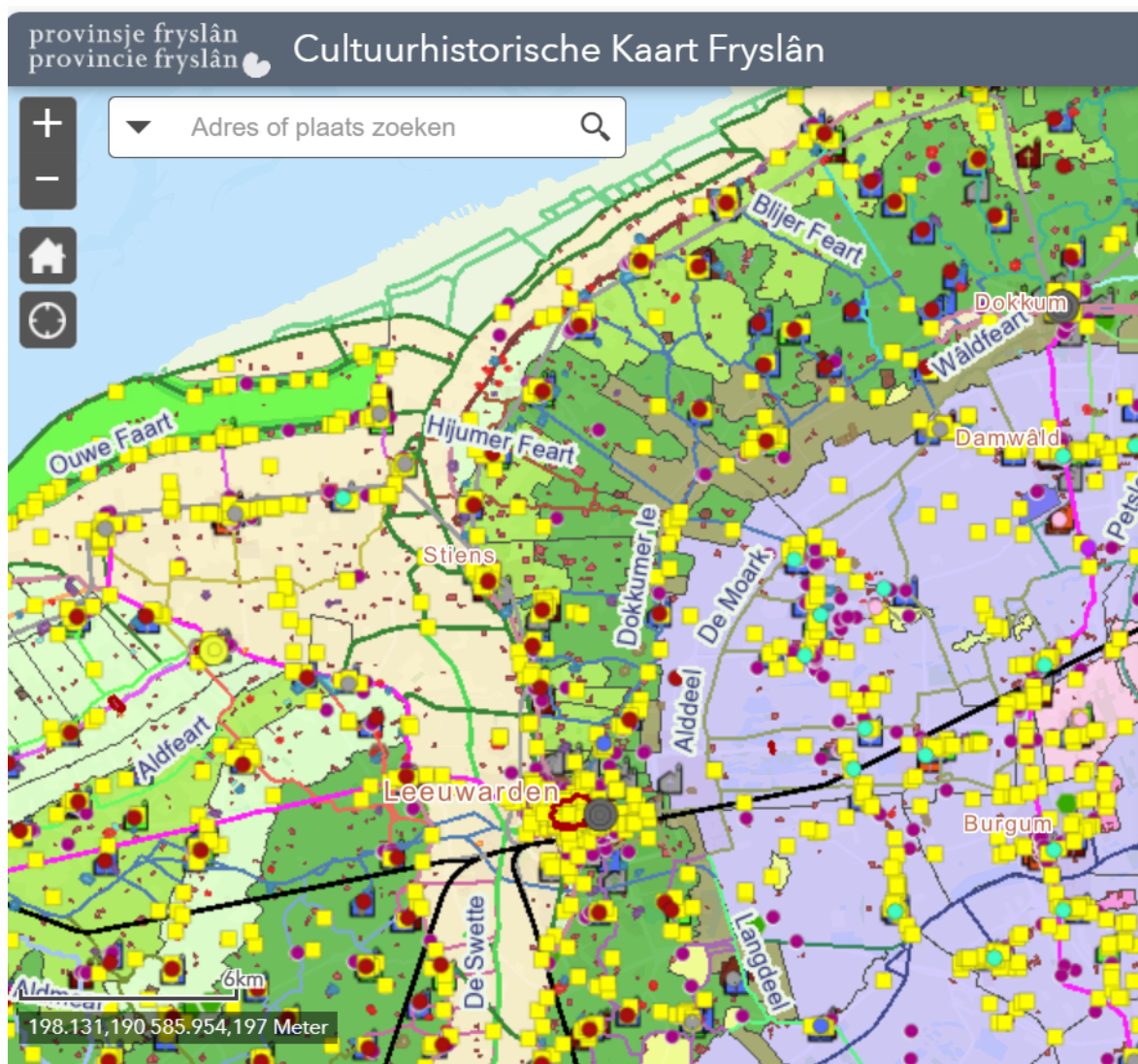
Een bijzonder onderdeel vormt het **Werelderfgoed** waarvan er maar liefst vier in Fryslân aanwezig zijn: Woudagemaal, Planetarium, Koloniën van Weldadigheid en de Waddenzee.

Samen vertellen deze onderdelen uit onze leefomgeving het Verhaal van Fryslân. In samenhang met landschappelijke waarden zijn deze cultuurhistorische waarden geïnventariseerd, geanalyseerd en gewaardeerd in de structuurvisie *Grutsk op 'e Romte*. Bij de waardering zijn de meest waardevolle samenhangende cultuurhistorische en landschappelijke structuren en elementen geselecteerd en aangewezen als provinciaal belang. Dit is gebeurd in een Top 10 voor de provincie als geheel en voor deelgebieden. Belangrijke achtergrondinformatie hiervoor waren de Friese Archeologische Monumenten Kaart Extra (FAMKE), de Cultuurhistorische Kaart (CHK), de landschapstypenkaart en het document 'Wordingsgeschiedenis van Fryslân'.

Wânswert, historiske vaart, poldermolen, middeleeuwse kerk en dorpsbebouwing

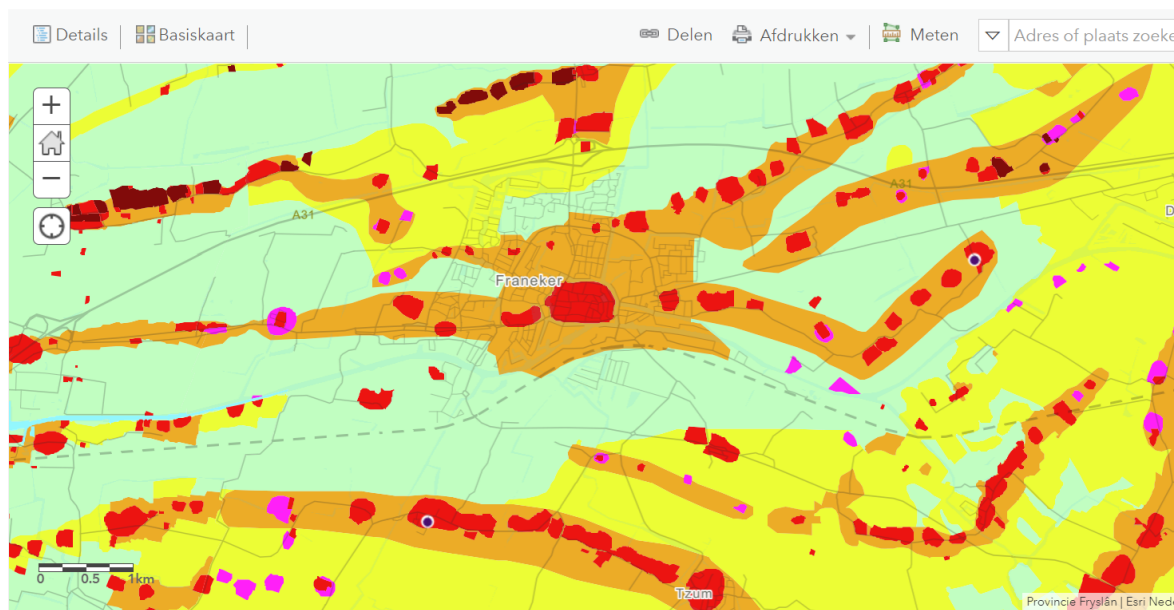
Uitsnede Cultuurhistorische Kaart Fryslân

Uitsnede archeologische kaart FAMKE

Home ▾ Archeologische Kaart (FAMKE) - ijzertijd-middeleeuwen

Openen in Map Viewer

2.2 Wettelijk kader, bestuursafspraken, beleids- en financieel kader

Wettelijke taken Omgevingswet

- Zorgplicht voor de fysieke leefomgeving, waaronder cultureel erfgoed en werelderfgoed. Het gaat om gebouwde en aangelegde monumenten, archeologische monumenten en te verwachten archeologische monumenten, stads- en dorpsgezichten en cultuurlandschappen;
- Uitoefening taken en bevoegdheden en samenhangende afweging van alle belangen in de fysieke leefomgeving waaronder cultureel erfgoed en werelderfgoed. Dit heeft ook betrekking op andere provinciale taken die raken aan cultureel erfgoed zoals gebiedsontwikkelingen, infra, water en waterstaat, bodem, landbouw en natuur, wonen, etc;
- Bepalen en uitvoeren cultuurhistorisch omgevingsbeleid in omgevingsvisie en uitvoeringsprogramma's. Om aan deze verplichting te voldoen is cultuurhistorisch en archeologisch onderzoek noodzakelijk;
- Het beschermen van archeologische waarden is na het Verdrag van Malta wettelijk verankerd onder meer door een onderzoeksplicht (verstoordersprincipe);
- Juridische verankering van provinciale belangen voor cultureel erfgoed en werelderfgoed in de Omgevingsverordening, voor doorwerking in gemeentelijke plannen en gebruikmaking provinciale bevoegdheden voor instructies, zienswijzen of vervangingsbesluiten;
- Advisering wijzigingen archeologische, gebouwde en groene rijksmonumenten buiten de bebouwde kom.

Wettelijke taken Erfgoedwet

- Subsidiering restauratie rijksmonumenten (gebouwd en groen). Betreft gedecentraliseerde wettelijke taak op basis van bestuursakkoord Rijk-IPO (zie hierna);
- Instandhouding provinciaal archeologisch depot;
- Advisering aanwijzing archeologische rijksmonumenten;
- Advisering aanwijzing van beschermde stads- en dorpsgezichten.

Wettelijke taken Wet Interbestuurlijk toezicht

Interbestuurlijk toezicht op gemeentelijke wettelijke taken (monumenten, archeologie, cultuurhistorie omgevingswet), voor zowel groene, rode als archeologische monumenten.

EU-richtlijnen en UNESCO

- Toepassen Verdragen van Faro (erfgoedparticipatie) en Malta (archeologie);
- Uitvoeren GLB/Leader, (voorheen POP) met betrekking tot cultuurhistorie;
- Aanwijzing en borging Werelderfgoederen.

Bestuursovereenkomst provinciale kerntaken

In een door het IPO en Rijk afgesloten bestuursovereenkomst zijn de provinciale kerntaken vastgelegd. De volgende kerntaken zijn van toepassing:

a. Culturele infrastructuur/ monumenten:

- Bovengenoemde wettelijke taken;
- Ondersteuning provinciale basisinfrastructuur voor erfgoed: daaronder vallen platforms, steun- en kennisinstellingen;
- Ondersteuning wettelijke taak monumentenzorg: het bevorderen van restauratiekwaliteit, instroom leerlingen voor het restauratieambacht, het ondersteunen van eigenaren in het lastige traject van herbestemmen erfgoed en verduurzaming;
- In plaats van wettelijke bevoegdheid aanwijzing provinciale monumenten, ondersteuning van gemeentelijk monumentenbeleid en bescherming karakteristieke panden;
- Deelname IPO Interprovinciale Werkgroep Cultuurhistorie, AAC en BAC erfgoed en Noordelijke afstemming.

b. Duurzame ruimtelijke ontwikkeling:

- Bovengenoemde wettelijke taken Omgevingswet.

c. Vitaal platteland:

- Onder de vitale functies van het platteland valt erfgoed en cultuurlandschap;
- Programma's en regelingen FPLG en Natuurbeheer met betrekking tot cultuurlandschap;
- Europese programma's voor ontwikkeling van het platteland die onder het GLB/NSP en Leader vallen waaronder openstellingen voor zogenaamde niet-productieve investeringen, waaronder herstel cultuurlandschap.

Overige bestuursovereenkomsten:

- Bestuursovereenkomst tussen IPO en Rijk over de restauratie van rijksmonumenten (wettelijke taak) en het ruimtelijk beleid waarbij het Rijk 1.6 miljoenEuro decentraliseert. Op grond hiervan geldt er een inspanningsverplichting voor provinciale matching met eigen provinciale middelen voor hetzelfde bedrag. Onderdeel van het akkoord is het bijhouden van monumentenmonitor;
- Bestuurlijke afspraken over de provinciale steunfunctie monumentenzorg en archeologie;
- Voor het realiseren en beheren van het Noordelijk archeologisch depot in Nuis is een bestuursovereenkomst afgesloten met de provincies Groningen en Drenthe;
- Voor de verdieping van de archeologische kaart FAMKE zijn samenwerkingsovereenkomsten afgesloten met gemeenten en (culturele infrastructuur) samenwerkingsovereenkomsten met de RUG en de Fryske Akademy;
- IPO heeft namens de provincies voor de aanpak van het Nationaal Programma Toekomst religieus erfgoed samenwerkingsafspraken ondertekend;
- IPO heeft namens de provincies de Erfgoeddeal met het Rijk ondertekend om erfgoed door te laten werken in de grote ruimtelijke transitie en gebiedsgericht werken. Tevens Omgevingswet en wet op de ruimtelijke ordening, voorbereiding NOVI/POVI en gebiedsgericht en integraal gaan werken.

Beleidskader en Omgevingsverordening

Het belangrijkste beleidskader voor dit programma is de omgevingsvisie *De Romte diele* en de Ruimtelijke Agenda in samenhang met de structuurvisie *Grutsk op 'e Romte*. De hoofdlijnen staan in de inleidingaangegeven. Dit betreft paragraaf 1.2 over waar het programma zich op richt.

Rijksbeleid Contourennotitie Nota Ruimte

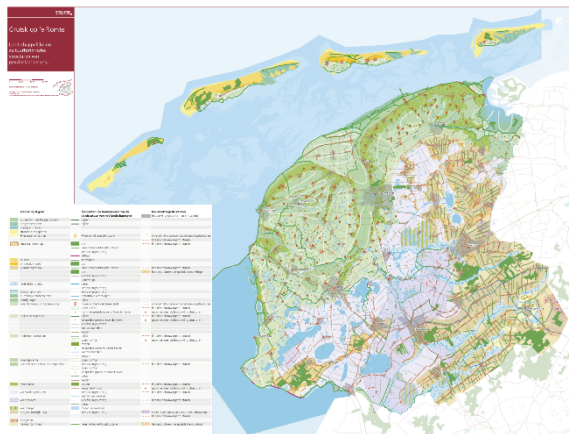
Dit programma sluit nauw aan op de visie en uitgangspunten van het nieuwe rijksbeleid waarin is opgenomen dat cultureel erfgoed bepaalt mede de identiteit van Nederland en zijn gemeenschappen bepaald. "Het biedt inspiratie en kan eraan bijdragen nieuwe oplossingen te vinden. We beschermen wat we belangrijk vinden, benutten het verleden en sluiten bij ruimtelijke ontwikkeling aan bij kenmerken en identiteit van gebieden"

Financieel kader

Naast de structurele middelen voor de boekjaarinstantellingen, archeologie en de rijksmiddelen voor de subsidieregeling monumenten die ongewijzigd blijven, is er 5 miljoen Euro aan tijdelijke middelen beschikbaar voor 2025 t/m 2028. Jaarlijks gemiddeld 1,25 miljoen Euro. Vanwege de teruglopende provinciemiddelen is dit minder dan de vorige beleidsperiode. Dit betekent dat er in vergelijking met *Nij Poadium*

minder financiële ruimte is voor taken en het starten van nieuwe activiteiten. Tegelijk is het zo dat door het toenemende belang van integrale programma's en projecten er meer kansen zijn om erfgoeddoelen te realiseren via andere beleidsprogramma's.

Kaart structuurvisie voor landschap en cultuurhistorie Grutsk op 'e Romte

2.3 Evaluatie, ontwikkelingen en raakvlakken met ander beleid

In 2023 is *Nij Poadium* geëvalueerd door Berenschot. Dit is samengevat in bijlage 1. In de uitwerking van de programmaliijnen zijn de uitkomsten van deze evaluatie verwerkt.

In bijlage 1 zijn ook de belangrijkste ontwikkelingen weergegeven die van invloed zijn op erfgoed. Ook wordt in de bijlage de relatie met andere provinciale beleidsvelden aangegeven. Onder de programmaliijnen hierna worden de belangrijkste ontwikkelingen uit de bijlage samengevat in het onderdeel "wat is er aan de hand".

Oude slenken en vaarten in agrarisch cultuurlandschap bij Jorwert

3 Wat willen we bereiken

Vanuit het aangegeven kader, evaluatie en ontwikkelingen in het vorige hoofdstuk, worden de volgende doelen nagestreefd.

Behoud en ontwikkeling van erfgoed door:

- Erfgoedwaarden van provinciaal belang door te laten werken en mee te laten wegen in ruimtelijke plannen;
- Erfgoed te benutten als inspiratiebron, koppelkans en als een onderdeel van de ontwerpbasis voor nieuwe ontwikkelingen, opgaven en gebiedsplannen;
- Kennis over erfgoedwaarden op te bouwen en bekend te maken;
- Archeologisch erfgoed te onderzoeken en beleid hiervoor doorontwikkelen;

- e. Restauratie, herbestemming en verduurzaming van gebouwd erfgoed te stimuleren;
- f. Cultuurlandschappelijk en groen erfgoed te herstellen;
- g. Een groter publieksbereik en participatie;
- h. Meer samen te werken met gemeenten en erfgoedinstellingen.

In vergelijking met *Nij Poadium* worden de beleidsdoelen voor het grootste deel gecontinueerd en deels aangepast naar aanleiding van de nieuwe opgaven die meer integraal en gebiedsgericht zijn. In financiële zin zijn er minder eigen erfgoedmiddelen beschikbaar. Er zijn wel meer integrale middelen beschikbaar waar erfgoeddoelen op aan kunnen sluiten.

Mochten de vernieuwingen van de POVI hiervoor aanleiding geven, dan zal het programma hierop worden aangepast.

Terp, eenzame middeleeuwse kerktoeren en kerkhof met groene randbeplanting in Firdgum

4 Programmalijnen

Op basis van het voorgaande zijn er vier programmalijnen opgesteld:

- a. Programmalijn erfgoed algemeen;
- b. Programmalijn gebouwd erfgoed;
- c. Programmalijn archeologisch erfgoed;
- d. Programmalijn cultuurlandschappelijk en groen erfgoed.

4.1 Erfgoed algemeen

4.1 Programmalijn 1: Erfgoed algemeen

Wat is er aan de hand?

- Omgevingswet per 1-1-2024 in werking met daarin cultureel erfgoed als omgevingskwaliteit;
- Er zijn grote ruimtelijke opgaven als herstel biodiversiteit, ontwikkeling landbouw, energietransitie, klimaatadaptie, wonen en leefbaarheid. In het kader van o.a. NOVEX, het vernieuwen van de POVI en FPLG is afwegen en meekoppelen van erfgoed in een gebiedsgerichte aanpak van belang en een kans;
- Erfgoedwaarden zijn bij ruimtelijke ontwikkelingen kwetsbaar, vaak onbekend en onbeschermd;
- De focus voor erfgoed verschuift in toenemende mate van objectgericht naar gebiedsgericht als onderdeel van samenhangende landschappelijke en cultuurhistorische structuren;
- Participatie en integrale erfgoedzorg is van toenemend belang op grond van de Omgevingswet en het ratificeren Verdrag van Faro. Dit roept op om cultureel erfgoed in dienst te stellen van de samenleving en om publieksbereik en participatie van inwoners te bevorderen;
- De erfgoedsector drijft voor een groot deel op vrijwilligers. Vasthouden, werving en regelgeving er omheen wordt lastiger;
- Erfgoededucatie is door bezuinigingen de afgelopen jaren geen onderdeel meer van cultuureducatie;

- Capaciteit, kennis en kunde van gemeenten voor erfgoed is een probleem. Kwaliteit van erfgoedbeleid wisselt. De provincie is verantwoordelijk voor interbestuurlijk toezicht op de wettelijke taken;
- De groei van recreatie en toerisme zet door;
- Maritiem erfgoed is een onderdeel van omgevingskwaliteit maar is beleidsmatig nauwelijks belegd.

Wat willen we bereiken?

- Cultuurhistorische waarden worden beschermd en mee afgewogen in ruimtelijke plannen;
- Cultuurhistorische waarden benutten als inspiratiebron, koppelkans en onderdeel ontwerpbasis voor nieuwe ontwikkelingen, opgaven en gebiedsplannen;
- Meer kennis en bekendheid van erfgoed en de rol van de provincie daarbij;
- Meer samenwerking met gemeenten, met én tussen erfgoedinstellingen;
- Meer en breder maatschappelijk draagvlak;
- Inwoners en toeristische bezoekers kunnen genieten van erfgoed.

Wat gaan we doen?

- Doorwerking in ruimtelijke plannen via Omgevingsverordening Fryslân;
- Meer integraal en gebiedsgericht; meekoppelen met andere provinciale programma's, projecten en gebiedsontwikkelingen;
- Visie ontwikkelen op de integratie van erfgoedwaarden bij ruimtelijke opgaven;
- Advisering door interdisciplinair team ruimtelijke kwaliteit;
- Actualiseren en uitdragen van de kennis over het verhaal van Fryslân met *Grutsk op 'e Romte* als basis;
- Het actueel houden en gebruiksvriendelijk maken van de Cultuurhistorische Kaart met aandacht voor interactie met de samenleving;
- Aandacht voor participatie, publieksbereik en ondersteuning vrijwilligers;
- Erfgoededucatie integreren in cultuureducatie;
- Uitvoeren werkzaamheden *Werkplan Takomst Fryske Pleats*;
- Stimuleren gemeentelijk erfgoedbeleid en uitvoeren taken Interbestuurlijk Toezicht. Samenwerken met gemeenten en Rijk om te zoeken naar oplossingen voor gemeentelijke knelpunten bij capaciteit, kennis en kunde;
- Stimuleren samenwerking met én tussen erfgoedinstellingen inclusief de samenwerking tussen gebouwd en groen erfgoed;
- Stimuleren UNESCO Werelderfgoed;
- Onderzoeken provinciale rol maritiem erfgoed.

Wat kost het? (jaarlijks)

€ 207.000,--

Toelichting op: wat gaan we doen?

Doorwerking in ruimtelijke plannen via Omgevingsverordening

Belangrijk is dat erfgoedbelangen doorwerken en worden meegewogen in ruimtelijke plannen van de provincie en gemeenten. Zowel uit oogpunt van behoud (*Basis op orde*) als ontwikkeling. Het gaat hierbij specifiek om cultuurhistorische waarden van provinciaal belang. Deze zijn vastgesteld binnen de structuurvisie *Grutsk op 'e Romte* (*Grutsk*). Hierin zijn cultuurhistorische en landschappelijke waarden geïnventariseerd, geanalyseerd en gewaardeerd. De Cultuurhistorische Kaart (CHK), FAMKE en landschapstypenkaart zijn onderleggers en aanvullende kaartlagen voor *Grutsk* waarin waarden op perceelniveau zijn aangegeven. Via de provinciale *Omgevingsverordening Fryslân* is vastgelegd dat gemeenten *Grutsk* en FAMKE in hun afwegingen dienen te betrekken. Zo nodig worden over gemeentelijke plannen zienswijzen ingediend of worden andere provinciale instrumenten uit de Omgevingswet ingezet.

In *Grutsk* is onder andere een Top 10 van provinciale belangen opgenomen. Een aantal daarvan (nederzettingenstructuren en karakteristieke bebouwing) hebben betrekking op de bebouwde omgeving wat nog niet opgenomen is in de omgevingsverordening. Gelet op de gewenste doorwerking hiervan, de borging van provinciale subsidieverlening voor monumenten en karakteristieke panden en de verwachte aanpassingen in de bebouwde omgeving, wordt voorgesteld om de omgevingsverordening ook van toepassing te laten zijn in het bebouwd gebied zodat gemeenten dit in hun planvorming en belangenafweging dienen te betrekken.

Daarnaast zal in samenhang met de het programma landschap onderzocht worden in hoeverre de omgevingsverordening verder aanpassing behoeft op basis van provinciale belangen.

Advisering door interdisciplinaire team ruimtelijke kwaliteit over ruimtelijke plannen, omgevingstafels

Adviezen en kennisuitwisseling ten behoeve van de doorwerking in ruimtelijke plannen via de Omgevingsverordening, worden uitgebracht door het interdisciplinaire provinciale Team Ruimtelijke Kwaliteit. Hier maken ook adviseurs cultuurhistorie deel van uit. Een deel van de integrale advisering betreft de deelname aan omgevingstafels.

Integraler en gebiedsgericht; meekoppelen met andere programma's, projecten en gebiedsontwikkelingen

Wat er hier verandert is vooral de werkwijze in het erfgoedbeleid die wordt aangepast na inwerkingtreding van de Omgevingswet. Daarnaast zijn er nieuwe provinciale opgaven die meer integraal en gebiedsgericht zijn. Vanwege de grote ruimtelijke opgaven is er een grotere inzet op de doorwerking van erfgoed in lopende integrale programma's en gebiedsontwikkelingen. Enerzijds om kwetsbare erfgoedwaarden te beschermen of te herstellen, maar anderzijds ook om meerwaarde te geven, het onderdeel van ontwikkeling of inspiratie voor nieuwe ontwikkelingen te laten zijn. Belangrijke en kansrijke koppelingen zijn er met bijvoorbeeld het Fries Programma Landelijk Gebied, Bomen- en bossenstrategie, niet-productieve investeringen binnen GLB/NSP, landbouw en natuur (waaronder het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer, Natuurbeheerplan), Regiodeals, Programma Wonen, infraprojecten, gebiedsontwikkelingen (zoals veenweide met o.a. herinrichting en funderingsproblematiek), leefbaarheid (waaronder het IMF en Dorps Ontwikkelings Methodiek), cultuur (Ferhaal fan Fryslân, musea, archieven en educatie), recreatie en toerisme (o.a. via samenwerking met Merk Fryslân), duurzaamheid en energie. Het afwegen en meekoppelen van erfgoedwaarden is belangrijk en geeft kansen voor meerwaarde, inspiratie en omgevingskwaliteit. Dit gebeurt volgens de principes van de omgevingsvisie.

Voorbeelden van die meerwaarde en koppelkansen voor actuele opgaven zijn het inzetten van:

- landgoederen of landschapselementen voor de bomen- bossenstrategie en biodiversiteit;
- historische waterstructuren voor de klimaatadaptatie en biodiversiteit;
- oud agrarisch greppelland voor biodiversiteit en klimaatadaptatie;
- historische boerenderijen met erven/erfplanting voor biodiversiteit of woonopgave;
- herbestemming van karakteristieke panden in plaats van nieuwbouw voor leefbaarheid en omgevingskwaliteit;
- het Friese erfgoed voor vermarkten en accommoderen van de groeiende behoefte aan recreatie en toerisme.

In de provinciale Ruimtelijke Agenda (zie 1.2) wordt aangegeven dat voor ruimtelijke ontwikkelingen belangrijk is hoe deze aansluiten bij de kenmerken en identiteit van een gebied. Van belang is dat daarbij de waarden van erfgoed en landschap in beeld worden gebracht en worden vertaald naar ontwerp- en ontwikkelprincipes. Het gaat dan niet alleen om losse objecten maar juist om samenhangende structuren. Voorbeeld van een samenhangende structuur met zowel groen als rood erfgoed, zijn de staten en buitenplaatsen met hun omliggende landgoedbiotoop. Deze complexen kennen ook hun eigen problematiek en kansen rond instandhouding, exploitatie, functie, opvolging, ensemblevorming, recreatie en toerisme en evenementen.

Bij het meekoppelen van erfgoed wordt voortgebouwd op de kwaliteiten zoals aangegeven in *Grutsk*. Door de formelestatus van *Grutsk* moet de provincie ook zelf rekening houden met *Grutsk* (zelfbindende werking).

Door het IPO is namens de provincies in 2019 de *Erfgoeddeal* ondertekend. Het doel is om projecten te stimuleren waarbij erfgoed een meerwaarde geeft voor de actuele grote ruimtelijke transitie zoals klimaatadaptatie, energietransitie, duurzame economie, natuur en landbouw, de woonopgave en mobiliteit. Provincies matchen hierbij het beschikbare Rijksgeld. Gestreefd wordt om bij het meekoppelen van erfgoed aan deze grote opgaven, projecten in te dienen voor de *Erfgoeddeal*. Provinciale matching voor het toe te kennen rijksgeld wordt zoveel mogelijk gezocht binnen de betreffende programmabudgetten.

Visie ontwikkelen op de integratie van erfgoedwaarden bij de opgaven

Belangrijk voor de doorwerking en het meekoppelen is dat er een visie inclusief een strategie ligt hoe erfgoedwaarden, inclusief UNESCO, Rijksmonumenten en beschermde stads- en dorpsgezichten, in samenhang met landschapswaarden kunnen worden geïntegreerd bij ruimtelijke opgaven. Dit is een agendapunt voor de vernieuwing van de POVI en voortgekomen uit de Ruimtelijke Agenda (zie 1.2) Deze visie zal worden ontwikkeld in samenhang met de vernieuwing van de POVI en het op te stellen programma landschap. Hierbij wordt voortgebouwd op de kwaliteiten zoals aangegeven in de structuurvisie *Grutsk op 'e Romte*. Een belangrijke inspiratie voor de visie betreft de methodiek *Mei It Ferline Foarút*. In de visie zal worden gestreefd naar behoud en ontwikkeling van erfgoedwaarden met een balans tussen gebruikswaarde, toekomstwaarde en belevingswaarde (incl. herkomstwaarde). Bij de inpassing van de opgaven zal inzicht moeten worden gegeven in hoe deze aansluiten bij de kenmerken en identiteit van een gebied. Belangrijk hiervoor is dat de waarden van erfgoed en landschap in beeld gebracht en vertaald worden naar ontwerp- en ontwikkelprincipes voor die opgaven. Gezocht zal worden om zoveel mogelijk met an-

dere opgaven mee te koppelen om integraal het meest optimale resultaat te behalen. Van extra belang zijn de samenhangende structuren en clusters van erfgoedwaarden (ensembles).

Actualiseren en uitdragen verhaal van Fryslân

In de structuurvisie *Grutsk op 'e Romte* wordt in samenhang met het document *De wordingsgeschiedenis van Fryslân*, de cultuurhistorische kaart en de landschapstypenkaart het verhaal van het Friese erfgoed en landschap verteld. In samenhang met het Programma Landschap zal *Grutsk op 'e Romte* worden geactualiseerd. Dit gemeenschappelijke verhaal werkt door in alle activiteiten van het programma.

Kennis delen en actueel houden via Cultuurhistorische Kaart (CHK) en bijeenkomsten

De digitale Cultuurhistorische Kaart op de provinciale website biedt in samenhang met de landschapstypenkaart en het document "Wordingsgeschiedenis van Fryslân" een schat aan informatie voor gemeenten, instellingen, bureaus en particulieren over cultuurhistorische waarden. Het bijhouden van bestaande gegevens, actualisatie, de bekendheid en gebruiksvriendelijk maken, is belangrijk. Actuele opgaven of ruimtelijke ontwikkelingen kunnen een aanleiding zijn om de CHK te verrijken met nieuwe informatiekaarten of een categorie te verdiepen. Dit geldt bijvoorbeeld voor karakteristieke panden of de Dorpenatlas. Bij dit laatste wordt een koppeling gelegd met leefbaarheid en de Dorps Ontwikkelings Methodiek. Bij de actualisatie wordt ook meer aandacht gegeven aan participatie van de samenleving. Dit gebeurt als eerste met de Dorpenatlas en het Post '65-project.

Daarnaast is het belangrijk dat kennis over erfgoedwaarden, beschikbare data en kaarten, goede methodieken en plannen via bijeenkomsten wordt uitgewisseld in bijeenkomsten. Mogelijkheden zijn ook de Erfgoedcafé's van het Steunpunt Monumentenzorg en de Landschap Meetup.

Meer aandacht voor participatie, publieksbereik en ondersteuning vrijwilligers

Het ratificeren van het Verdrag van Faro en de verplichtingen uit de Omgevingswet houden in dat burgers meer bij erfgoed betrokken worden via participatie. Voor de Provincie betekent dit vooral een andere manier van werken/uitvoeren, meer met de samenleving. Dit doen we door:

- Het betrekken van de samenleving bij erfgoedonderwerpen zoals het Post '65-programma of de doorontwikkeling van de cultuurhistorische kaart zoals bij de categorie Dorpenatlas;
- Het betrekken van amateurarcheologen en het grote publiek bij archeologisch onderzoek en archeologische steunpunten (zie programmalijn drie archeologie);
- Het verbeteren van het publieksbereik via de media en sociale media met aansprekende projecten zoals archeologische opgravingen, aansprekende restauraties en herbestemmingen, vernieuwend erfgoed via de Erfgoeddeal of het project De Fryske Pleats (voor al deze specifieke activiteiten, zie overige programmalijnen);
- Het stimuleren van erfgoedinstellingen in hun publieksactiviteiten;
- Het aansluiten op bredere publiekactiviteiten zoals landelijke open dagen (Open Monumentendag, Molendag, Week van de geschiedenis, Nationale archeologiedagen);
- Het aansluiten op de publieksacties van Merk Fryslân zoals bijvoorbeeld de kerkenpagina www.friesland.nl/nl/kerken en bezinningstoerisme;
- hHt ondersteunen van de vrijwilligersactiviteiten van erfgoedinstellingen voor gebouwd Erfgoed (zie programmalijn 2). Vrijwilligersactiviteiten voor groen erfgoed worden ondersteund via het beleidsveld landschap. We ondersteunen platform www.erfgoedvrijwilliger.nl om vrijwilligers te ondersteunen en te werven;
- Het afsluiten van een bestuursovereenkomst met het Rijk voor het uitvoeren van taken op basis van het Verdrag van Faro.

Integreren van erfgoededucatie in cultuureducatie

Erfgoededucatie wordt na 2025 weer onderdeel van het programma *Kultuuredukasje mei Kwaliteit* (KEK), uitgevoerd door Keunstwurk binnen het beleidsveld en financiële middelen voor Cultuur. Hierdoor wordt erfgoededucatie weer onderdeel van het culturele aanbod voor de scholen. Binnen het beleidsveld cultuur krijgt St. Keunstwurk hiervoor opdracht binnen de beschikbare middelen. Het beleid en financiële keuzes zijn opgenomen binnen het cultuurbeleid.

Takomst Fryske Pleats

Voor de Friese identiteit, geschiedenis en landschap is de boerderij een rode draad. Over de waarde en de betekenis van de duizenden historische boerderijplaatsen, al of niet met historische boerderij en groene erfbeplanting, is nog veel onbekend. Via programmalijn drie (archeologie) zal archeologisch on-

derzoek en beleid worden gestimuleerd. Ook in de CHK is nog weinig informatie over de bouwhistorie. Samen met de Boerderijenstichting Friesland zal deze informatie worden aangevuld.

De ontwikkeling van de landbouw, schaalvergroting en bevolkingskrimp maakt de boerderij tot een kwetsbare categorie. Uit onderzoek blijkt dat er een forse restauratiebehoefte is, met name voor boerderijen in agrarisch gebruik.

Verder zullen er ook de komende jaren boerderijen hun agrarische functie verliezen door diverse ontwikkelingen in de landbouw wat een herbestemmingsopgave geeft. Er liggen kansen om vrijkomende boerderijen en erven in te zetten voor de nieuwe opgaven zoals wonen, recreatie of biodiversiteit. Er wordt onderzoek gedaan naar planologische regelingen voor bijvoorbeeld andere functies of meer wooneenheden op het erf te verruimen. Speciale aandacht krijgen boerderijen die door de provincie zijn verworven in het kader van gebiedsontwikkelingen of FPLG. Financiële ondersteuning voor restauratie, met boerderijen in agrarisch gebruik als een voorrangscategorie, herbestemming en onderzoek, verloopt via programmalijn twee.

Boerderij-erven met hun vaak beeldbepalende erfbeplanting zijn ook voor biodiversiteit en ruimtelijke kwaliteit van belang. Ingezet wordt op ondersteuning van herstel boerenerven/erfbeplanting via programmalijn vier.

Stimuleren gemeentelijk erfgoedbeleid en Inter Bestuurlijk Toezicht

We stimuleren gemeentelijk erfgoedbeleid door de inzet van het steunpunt monumentenzorg, met kennisdocumenten/kaarten, advisering team ruimtelijke kwaliteit, subsidiëring gemeentelijke monumenten/karakteristieke panden en de FAMKE (zie overige programmalijnen). Daarnaast sturen we aan op meer samenwerking met en tussen gemeenten. Dit gebeurt via periodiek overleg met gemeenten over samenwerking en bewustwording. Ook vanuit onze toezichttaken (Inter Bestuurlijk Toezicht, IBT) en door de door ons ondersteunde activiteiten van het Steunpunt monumentenzorg zoals de Erfgoedcafé's.

Wij gaan als provincies in samenwerking met gemeenten en het Rijk (stelselverantwoordelijke) de knelpunten bij capaciteit, kennis en kunde in kaart brengen wat betreft de wettelijke taken. Via het Rijk zijn eenmalig beperkt middelen beschikbaar voor ondersteuning van gemeenten. N.a.v. de resultaten van het in kaart brengen wordt gekeken hoe de middelen ingezet gaan worden en hoe we in het stelsel beter kunnen samenwerken. Verder wordt er voor de komende periode in samenwerking met het Rijk extra capaciteit ingezet voor het Interbestuurlijk Toezicht (IBT). Voor de komende periode krijgen provincies voor deze wettelijke taak, via de meicirculaire, middelen voor IBT (bij ons 0.8 fte). Verder zal de Provincie onder toezicht gesteld worden van de Erfgoedinspectie voor uitvoering van deze taken. In de nieuwe programmaperiode gaan we deze vernieuwde IBT-rol met onze collega's van IBT, de erfgoedinspectie en gemeenten verder vormgeven. Het zit hier vooral in een andere manier van werken. Provincies hadden altijd al een wettelijke IBT-taak. In praktijk werd deze beperkt, en in alle provincies anders, uitgevoerd. Dit omdat het Rijk deze taak eerder zonder middelen en kaders had gedelegeerd naar de Provincies.

Stimuleren samenwerking met én tussen erfgoedinstellingen inclusief de samenwerking tussen gebouwd en groen erfgoed

We sturen aan op onderlinge samenwerking tussen erfgoedinstellingen en vrijwilligersorganisaties. Dit doen we door de samenwerking binnen het Platfoarm Fryske Monuminte-organisaasjes te ondersteunen (via programmalijn twee). Daarnaast stimuleren we dat er ook meer samenwerking ontstaat van de monumentenorganisatie met de groene erfgoedorganisaties. Doel is dat activiteiten op elkaar worden afgestemd en dit zo mogelijk tot gezamenlijke integrale erfgoedprojecten leidt.

Ondersteuning UNESCO Werelderfgoed

Voor de ondersteuning van het Koninklijke Eise Eisinga Planetarium is een bestuursovereenkomst afgesloten met het Rijk en de Gemeente Waadhoeke om het Planetarium te steunen. In de meerjarenbegroting reserveren wij het hiervoor benodigde bedrag (€ 97.000,- per jaar in de periode 2025-2028) binnen de daarvoor beschikbare erfgoedmiddelen uit het bestuursakkoord.

Voor de ondersteuning van de Kolonie van Weldadigheid (transnationaal gebied met België en voor het Nederlandse deel vooral liggend in de provincie Drenthe) leveren we bestuurlijke en ambtelijke inzet. Tevens dragen we financieel bij ten behoeve van het managementplan (€ 6.200,- per jaar conform bestuurlijke afspraken uit budget Cultuurhistorie). De ondersteuning voor UNESCO Werelderfgoed is gekoppeld aan de doelen voor recreatie en toerisme omdat het een impuls geeft aan recreatie en toerisme in de regio.

Financiën ^[1]	2025	2026	2027	2028
Cultuurhistorie – Erfgoed algemeen	207.000	110.000	110.000	110.000
Werelderfgoed Planetarium		97.000	97.000	97.000
Totaal	207.000	207.000	207.000	207.000

Takomst Fryske Pleats, ook in Akkrum

Archeologisch steunpunt Terp Hegebeintum

Foto: Erikjan Koopmans

4.2 Gebouwd erfgoed

4.2 Programmalijn 2: Gebouwd erfgoed

Wat is er aan de hand?

- De provincie heeft wettelijke taken voor advisering over rijksmonumenten;
- Een deel van de rijksmonumenten heeft een restauratiebehoefte. Uit de monumentenmonitor van de Staat van Fryslân blijkt dat 16% van het casco van rijksmonumenten in matige of slechte staat is. Ook bij gemeentelijke monumenten en karakteristieke panden is sprake van restauratieachterstand;
- Met het Rijk hebben provincies een bestuursafpraak waarbij de provincies restauraties subsidiëren en de gedecentraliseerde rijksbijdrage zoveel mogelijk matchen met eigen middelen;

^[1] Uit het budget cultuurhistorie – Erfgoed algemeen, loopt ook financiering van programmalijn 4: Cultuurlandschappelijk en groen erfgoed

- Veel erfgoed komt leeg te staan door ontwikkelingen als schaalvergroting, demografie (ontgroening/vergrijzing) en secularisatie. Met name de leegstand in de beeldbepalende kerken en boerderijen vraagt aandacht;
- Energie en verduurzamen van monumenten is actueel en kostenverhogend voor eigenaren. Verduurzaming is nodig om monumenten in de toekomst aantrekkelijk te houden;
- Er is schaarste aan goede vakmensen en er zijn forse prijsstijgingen die restauraties onder druk zetten;
- In 2023 en 2024 werd het subsidieplafond van de subsidieregeling monumenten niet bereikt;
- Er ontstaat waardering voor Post 65-architectuur waarvoor een publiekscampagne en inventarisatieprogramma is gestart;
- Ongeveer 50 molens hebben te maken met een ernstig probleem met de molenroede.

Wat willen we bereiken?

- Behoud en ontwikkeling van monumentale waarden;
- Monumentale waarden worden gerespecteerd bij wijzigingen van rijksmonumenten;
- De staat van monumenten is verbeterd waarbij 75 rijksmonumenten en 12 karakteristieke panden zijn gerestaureerd en 40 Rijksmonumentale molens meerjarig onderhoud hebben gekregen;
- Vrijkomende monumenten zoals kerken en boerderijen zijn herbestemd;
- Restauraties hebben een goede restauratiekwaliteit en er worden leerlingen ingezet voor het restauratieambacht;
- Erfgoedinstellingen en vrijwilligers zetten zich in voor behoud, ontwikkeling en draagvlak;
- Eigenaren zijn ondersteund bij het verduurzamen van monumenten.

Wat gaan we doen?

- Uitvoeren van adviestaken Erfgoedwet en Omgevingswet;
- Uitvoeren subsidieregeling monumenten om restauraties te stimuleren met speciale aandacht voor boerderijen, boerderijdaken (geen aparte dakenregeling) en door de gemeente beschermde karakteristieke panden;
- Bijhouden monumentenmonitor;
- Stimuleren gebruik en financiële vulling Cultuurfonds voor Monumenten Fryslân;
- Stimuleren activiteiten monumenteninstellingen en samenwerking binnen platform;
- Stimuleren restauratiekwaliteit, inzet leerlingen voor restauratievak en verduurzaming monumenten;
- Stimulering herbestemming erfgoed met speciale aandacht voor boerderijen en kerken;
- Verwerken uitkomsten Post 65-programma in cultuurhistorische kaart en in geval van monumentaanwijzing ook naar subsidie-regeling monumenten.

Wat kost het? (jaarlijks)

€ 3.904.800

Toelichting op: wat gaan we doen?

Advisering rijksmonumenten

De provincie heeft op basis van de Erfgoedwet en de Omgevingswet een wettelijke adviesmogelijkheid voor vergunningsaanvragen voor rijksmonumenten buiten de bebouwde kom en het aanwijzen of afvoeren van beschermde dorp- en stadsgezichten. Er wordt gebruikt gemaakt van de volledige bevoegdheid omdat de advisering over rijksmonumenten de financiële ondersteuning (zie volgende punt) maar ook de provinciale advisering over ruimtelijke plannen versterkt (programmalijs één: algemeen).

Uitvoeren Subsidieregeling monumenten (Sumo) en bijhouden monumentenmonitor

Met de Sumo wordt restauratie, herbestemming, onderhoud en bouwhistorisch onderzoek van gebouwde en groene monumenten gestimuleerd. Dit betreft een gedecentraliseerde wettelijk taak op basis van een bestuursovereenkomst Rijk-IPO. De uitgangspunten zijn de volgende:

- De ondersteuning voor rijksmonumenten. Subsidie is mogelijk voor monumenten als geheel, maar ook voor deelrestauraties en kleine kwetsbare monumenten zoals klokkenstoelen. In verband met de prijsstijgingen wordt het maximale bedrag verhoogd naar € 250.000 Euro. Het subsidiepercentage is in zijn algemeenheid 50% van de subsidiabele restauratiekosten. Als het nodig is voor het stimuleren van restauratie van bepaalde monumentencategorieën is het mogelijk om hier differentiatie in aan te brengen in het subsidiepercentage. Dit wordt jaarlijks ten behoeve van de openstelling bekeken;
- Streven naar vereenvoudiging binnen de kaders van de rechtmatigheid, de afspraken met het Rijk en de borging van restauratiekwaliteit. Onder andere kan er digitaal ingediend worden;
- Herbestemming wordt gestimuleerd door een hoger subsidiepercentage van de restauratiekosten van 65%;
- Een deel van het budget wordt ingezet voor gemeentelijke monumenten. Als er sprake is van herbestemming, is er ook subsidie mogelijk voor (in het bestemmingsplan aangewezen) karakteristieke panden met sloopbescherming. Hiervoor wordt gekozen om zo gemeentelijk erfgoedbeleid te stimuleren, in plaats van het aanwijzen van provinciale monumenten en dit te subsidiëren. Gelet op de verantwoordelijkheid van gemeenten zelf is de steun lager dan bij rijksmonumenten;
- Woonhuismonumenten en monumenten in overheidseigendom worden niet ondersteund. Er is voor woningen wel een woonhuissubsidie bij het Rijk of een lening via het Nationaal Restauratiefonds (NRF);

- Onderhoud wordt niet gesubsidieerd (rijkstaak). Een uitzondering geldt voor molens omdat het vanwege de aard van het monument voor eigenaren moeilijk is om het eigen aandeel te betalen;
- Rekening wordt gehouden met extra molenrestauraties vanwege het probleem met molenroeden;
- Incidenteel kan gekozen worden voor een préprioriteit voor een monument met een bijzonder provinciaal belang;
- Een voorrangsregeling voor Professionele Organisaties voor Monumentenbehoud (POM) die ook als provinciale boekjaarsubsidie-instelling zijn aangewezen, met een maximum van € 150.000 per jaar per instelling;
- Speciale aandacht voor boerderijen. Vooral die in agrarisch gebruik zijn, vanwege een relatief grote restauratieachterstand. Aanvragen voor boerderijdaken kunnen als laagdrempelige deelrestauratie worden ingediend binnen de Sumo. Er komt geen aparte regeling boerderijdaken meer vanwege verminderde financiële middelen voor erfgoed en de gewenste bundeling van regelingen voor minder uitvoeringskosten;
- In de subsidieregeling monumenten kunnen alleen restauratieplannen worden ingediend voor monumenten die in slechte of matige staat zijn op basis van een inspectierapport;
- Het opnemen van voorwaarden over het openbaar toegankelijk zijn van het monument gedurende een aantal momenten per jaar.

In samenwerking met de Monumentenwacht wordt de Monumentenmonitor bijgehouden waardoor er kwantitatieve beleidsinformatie is over de onderhoudstoestand, restauratieopgave en leegstand onder gebouwde en groene rijksmonumenten (geen woningen).

Stimuleren gebruik en financiële vulling Cultuurfonds voor Monumenten Fryslân

Vanuit dit fonds worden laagrentende leningen verstrekt voor de restauratie, herbestemming en verduurzaming van karakteristieke bouwwerken (niet-rijksmonumenten). Door de leningen is het een revolverend (middelen vloeien terug door aflossing en rente) fonds. Het fonds is van Het Cultuurfonds en wordt beheerd door het Nationaal Restauratie Fonds en specifiek bestemd voor Fryslân.

Momenteel is het fonds nagenoeg leeg, maar er is grote vraag en wachten er diverse aanvragen op honorerings. In het programma is opgenomen om in deze periode € 1 miljoen (gemiddeld jaarlijks 2,5 ton) toe te voegen aan het Cultuurfonds voor Monumenten Fryslân. Dit omdat:

- Hiermee invulling wordt gegeven aan het beleidsdoel voor het ondersteunen van gemeentelijke monumenten en karakteristieke panden in plaats van het aanwijzen van eigen provinciale monumenten;
- Het Nationaal Restauratie Fonds het bedrag dat wij storten wil cofinancieren met 3-5 ton (geld met geld maken);
- Andere private fondsen/doneerders, eerder genegen zijn om te doneren wanneer de provincie dat ook doet zodat het een meer publiek/privaat fonds wordt.

Stimuleren activiteiten van monumenteninstellingen

Monumenteninstellingen hebben met hun activiteiten en inzet van vele vrijwilligers een belangrijke rol in behoud, ontwikkeling, kennis en draagvlak van monumentale waarden. De meeste instellingen zijn gevestigd in het Monumintehûs en werken samen in het Platfoarm Fryske Monuminte-organisaasjes. De volgende stichtingen worden structureel ondersteund: Steunpunt Monumentenzorg, Monumentenwacht, Alde Fryske Tsjerken, Fryske Mole en Tsjerkepaad. Daarnaast worden via het platform activiteiten van vrijwilligersstichtingen in het Monumintehûs financieel ondersteund. Deze maken gebruik van de faciliteiten van het Monumintehûs. Dit betreft Boerderijenstichting Fryslân, Stichting Staten en Stinzen, Stichting Waterschapserfgoed, Stichting Industrieel Erfgoed in Friesland, Erfgoedver. Heemschut, Prov. cie. Friesland, Stichting Interieurs in Fryslân, Stichting Noordelijke Lustwarande, Ver. Neo-Klassicistisch Wonen Friesland, Stichting Erfgoed&Publiek, St. Organum Frisicum, het Friese orgel, de Nederlandse Tuinenstichting (en het Fries Erfgoed Collectief). Via een structureel gezamenlijk werkbudget binnen de boekjaarsubsidie voor het steunpunt monumentenzorg en onder coördinatie van het steunpunt, kunnen activiteiten van de stichtingen zonder boekjaarsubsidie worden ondersteund.

Stimuleren restauratiekwaliteit, inzet leerlingen en verduurzaming monumenten

Activiteiten voor restauratiekwaliteit en de inzet van leerlingen worden op interprovinciale schaal ondersteund. Het Restauratie Opleidingsproject richt zich op het opleiden van jongeren voor het restauratieambacht. De Stichting Certificering Restauratie stimuleert de restauratiekwaliteit van restauratiebedrijven door certificering.

Verduurzaming is belangrijk voor de toekomstwaarde en exploitatie van een monument. Omdat monumenten een specifieke categorie binnen de verduurzamingsopgave vormen, vraagt dit om specifieke aandacht. We willen samenwerken met gemeenten en monumenteninstellingen, om monumenteneigenaren te ondersteunen en te adviseren. Via NRE, Cultuurfonds voor Monumenten Fryslân en andere

maatregelen is er financiële ondersteuning voor uitvoering mogelijk. Ook via provinciale programma's voor verduurzaming zoals Klimop/Dumava, kan verduurzaming worden gestimuleerd. Daarnaast wordt de Monumentenwacht via de boekjaarsubsidie in de gelegenheid gesteld om tegen een gereduceerd tarief duurzaamheid in de gesubsidieerde inspectie van monumenten op te nemen.

Stimulering herbestemming

Voor het behoud van monumenten is een blijvend gebruik essentieel. Gelet op de aard van de monumenten is dit lastiger dan bij niet-monumentaal vastgoed. Speciale aandacht verdienen kerken en boerderijen. Dit gelet op het provinciale belang van deze categorieën en de verwachting dat door ontwikkelingen bij kerkgenootschappen en de landbouw er historische kerken en boerderijen hun oorspronkelijke functie verliezen. Maar naast deze speerpunten worden ook herbestemmingen van andere categorieën zoals staten en buitenplaatsen, oude zuivelfabrieken of ander industrieel erfgoed, scholen of dorpscafés ondersteund. De volgende activiteiten worden gedaan:

- Financiële ondersteuning van concrete herbestemmingen verloopt via Sumo en het Cultuurfonds voor Monumenten Fryslân (zie Uitvoeren Subsidieregeling monumenten (Sumo));
- Financiële ondersteuning van het Kenniscentrum Herbestemming Noord (KHN). Het KHN stimuleert bewustwording en planvorming, koppelt vraag en aanbod via een meldpunt en adviseert eerstelijns in individuele gevallen. Dit betreft een samenwerkingsverband van de steunpunten monumentenzorg Fryslân en Drenthe en de Stichting DBF;
- Vanuit de bestuursafspraken voor de Nationale kerkenaanpak wordt een aantal activiteiten ondernomen. De ondersteuning van het Platform en Coördinatiepunt Fryske Tsjerken wordt voortgezet. In het platform worden actualiteiten, probleemsituaties en goede voorbeelden uitgewisseld tussen de belangrijkste instellingen die met kerkgebouwen te maken hebben. Het coördinatiepunt adviseert eerstelijns kerkeigenaren bij her- en nevenbestemmingsvragen en stimuleert gemeenten tot het ontwikkelen van kerkenvisies. Een kerkenvisie is een op inventarisatie en dialoog gebaseerde visie over het toekomstige gebruik van kerkgebouwen in een gemeente;
- Gelet op de grote woonopgave liggen er mooie kansen voor herbestemming van erfgoed in plaats van het kiezen voor nieuwbouw en uitbreidingswijken;
- Stimuleren herbestemming van vrijkomende boerderijen verloopt via het Werkplan Takomst Fryske Pleats (zie programmalijn één).

Post 65

Er ontstaat waardering voor Post 65-architectuur. Er is een publiekscampagne en selectieprogramma gestart voor aanwijzing tot monument. De uitkomsten worden verwerkt op de cultuurhistorische kaart en in de subsidieregeling monumenten.

Financiën	2025	2026	2027	2028
DU Subsidieregeling monumenten	1.627.700	1.627.700	1.627.700	1.627.700
Matching Subsidieregeling monumenten	1.006.200	1.006.200	1.006.200	1.006.200
Boekjaarinstellingen Erfgoed	977.200	977.200	977.200	977.200
Cultuurhistorie - gebouwd	49.900	49.900	49.900	49.900
Cultuurfonds voor monumenten Fryslân	1.000.000			
Totaal jaarlijks gemiddeld € 3.904.800	€ 4.654.000	€ 3.654.800	€ 3.654.800	€ 3.654.800

Restauratieachterstand en leegstand; steenfabriek Oostrum

Gerestaureerd en herbestemd: stadhuis Bolsward

Waardevol interieur van museumboerderij Ald Barrahûs

Foto: Annemarie Hoogwoud

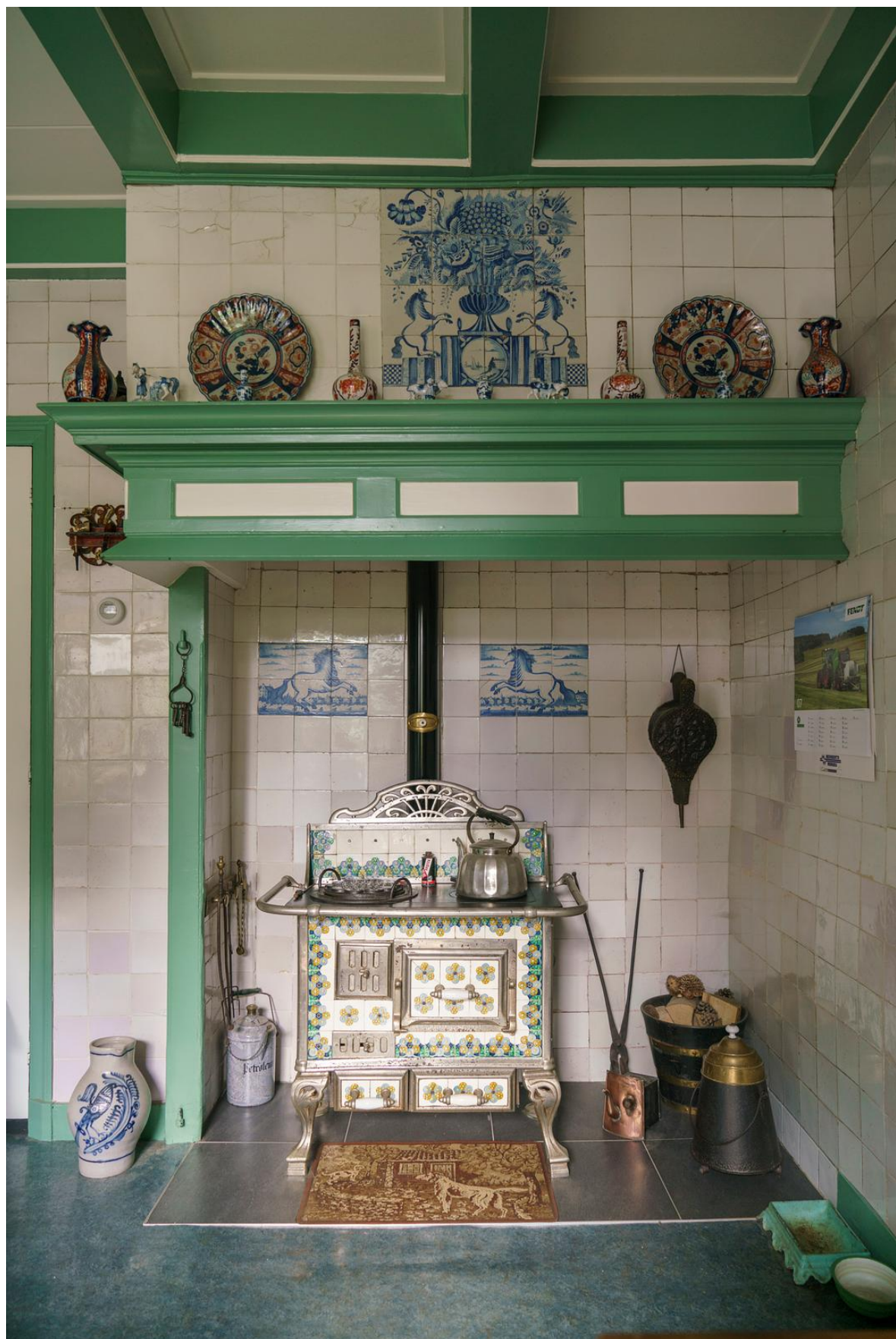

Foto: Annemarie Hoogwoud

4.3 Archeologisch erfgoed

4.3 Programmalijn 3: Archeologisch erfgoed

Wat is er aan de hand?

- Op grond van Europese afspraken, nationale wetgeving en autonoom provinciaal beleid werken de gezamenlijke overheden aan optimaal behoud van het archeologisch bodemarchief;
- Archeologische waarden kunnen worden aangetast door ruimtelijke ingrepen of autonome processen;
- Bij geplande ingrepen in de bodem moet archeologisch onderzoek worden verricht om te kunnen bepalen of de aanwezige waarden in de bodem behouden kunnen blijven of moeten worden opgegraven;
- Voor een efficiënt archeologisch beleid is een goede en actuele voorlichting essentieel waarbij de FAMKE (Fryske Archeologyske Monumenten Kaart Extra) een belangrijke rol vervult;
- Voor het draagvlak van en kennis over het archeologische beleid zijn publieksbereik en publieksparticipatie belangrijk.

Wat willen wij bereiken?

- Behouden en zichtbaar maken van archeologische waarden;
- Kwetsbare archeologische waarden zijn beschermd met het zoveel mogelijk voorkomen van onnodig onderzoek;
- Kansen voor het betrekken van archeologische waarden in nieuwe ontwikkelingen zijn benut;
- Draagvlak voor de bescherming van archeologische waarden is vergroot door publieksactiviteiten.

Wat gaan we doen?

- Doorontwikkelen en verbeteren van de FAMKE samen met gemeenten (gemeentelijke verdiepingsslagen) en op thema's samen met kennisinstellingen (thematische verdiepingsslagen). Thema's zijn onder meer terpen, historische boerderijplaatsen, het overgangsgebied tussen klei en veen en goed bewaarde steentijdlandschappen;
- Doorwerking FAMKE in eigen plannen en projecten;
- Uitvoering Terpenproject;
- Instandhouding Noordelijk Archeologisch Depot Nuis (met publieksfunctie);
- Advisering Erfgoedwet over het aanwijzen van archeologische monumenten;
- Ondersteuning van de archeologische steunpunten en andere publieksactiviteiten;
- Verwerking archeologische vondstmeldingen.

Wat kost het? (jaarlijks)

€ 382.300

Toelichting op: wat gaan we doen?

Doorontwikkeling FAMKE samen met gemeenten en op thema's

Voor een efficiënt archeologisch beleid is goede en actuele voorlichting essentieel. De FAMKE geeft gerichte archeologische informatie en wordt gebruikt bij de wettelijke verplichtingen voor archeologisch onderzoek. In de komende beleidsperiode worden de vorm en de positie van de FAMKE nader afgestemd op de Omgevingswet. Deze doorontwikkeling zal onder meer worden bepaald door en betrekking hebben op de volgende aspecten:

- de noodzaak tot inhoudelijke onderbouwing is belangrijker geworden: aan de FAMKE zal een bronnenkaart als nieuwe onderlaag worden toegevoegd;
- er ligt meer nadruk op gemeentelijke verantwoordelijkheid: de beleidskaart is een samenstel van gemeentelijke beleidskaarten;
- de provincie stuurt op provinciaal belang;
- met gemeenten wordt de FAMKE doorontwikkeld en geactualiseerd op basis van archeologisch onderzoek (gemeentelijke verdiepingsslagen). Hiervoor worden samenwerkingsovereenkomsten afgesloten;
- daarnaast wordt de FAMKE voor specifieke archeologische thema's aangepast (thematische verdiepingsslagen), onder andere in samenwerking met academische kennisinstellingen als de Fryske Akademy en de RuG. De komende jaren gaat dit om terpen, historische boerderijplaatsen, het overgangsgebied tussen klei en veen en goed bewaarde steentijdlandschappen.

Momenteel werken we volop aan de voorbereiding van deze doorontwikkeling. De input van de stakeholders wordt hierin meegenomen. In de komende beleidsperiode zal de doorontwikkeling stapsgewijs verder worden uitgewerkt.

Publieksbereik en het vergroten van draagvlak wordt hieraan gekoppeld door participatie van amateurarcheologen en andere vrijwilligers bij onderzoek en het organiseren van open dagen bij opgravingen. Een actuele FAMKE bevordert een goede uitvoering van de wet, levert service aan de burger en voorkomt onnodig onderzoek. Ook wordt het Ferhaal fan Fryslân op thema's verrijkt en doorverteld.

Doorwerking FAMKE in eigen plannen en projecten

In eigen provinciale plannen of projecten zoals infraprojecten wordt op basis van de FAMKE bij een ver-storing geadviseerd over onderzoek, archeologische begeleiding of opgraving. Verder krijgt publieksbereik aandacht. Daarnaast spelen archeologische waarden een rol bij andere provinciale opgaven, zoals ge-biedsontwikkeling. Dit geldt bijvoorbeeld voor het veenweidegebied waarin veel, vaak onbekende, arche-ologische waarden aanwezig zijn.

Uitvoeren Terpenproject Fryslân

Het Terpenproject richt zich op het behoud van onbebouwde terpen en historische boerderijplaatsen in akkerbouwgebied die door beploeging en verdroging langzamerhand beschadigd raken. Door middel van aankoop of het afsluiten van een Kwalitatieve Verplichting is het mogelijk duurzaam beheer te reali-seren. Vrijwillige deelname aan het project door derden is het uitgangspunt. Het budget wordt beheerd door het Nationaal Restauratiefonds (NRF).

Instandhouding Noordelijk Archeologisch Depot (NAD)

Dit is een wettelijke taak voor het zorgdragen van een depot voor archeologische vondsten. Het NAD in Nuis wordt samen met de provincies Groningen en Drenthe beheerd op grond van een bestuursovereen-komst. Naast de beheertaak is de uitvoering van de publieksfunctie belangrijk. Komende jaren onderzoeken we samen met de provincies Groningen en Drenthe hoe we tot verduurzaming van het depot kunnen komen. Tevens onderzoeken we hoe we via een optimalisering van de klimaatbeheersing in de loodsen, schadelijke schimmelvorming kunnen voorkomen.

Advisering Erfgoedwet

De advisering in het kader van de Erfgoedwet richt zich op het aanwijzen van archeologische monumenten.

Archeologische steunpunten

De archeologische steunpunten vervullen een belangrijke voorlichtende en toeristisch-recreatieve rol. Het netwerk bestaat uit elf archeologische steunpunten met elk een eigen thema. Lokale vondsten worden hier tentoongesteld en toegelicht. Omdat dit initiatief drijft op de inzet van vrijwilligers en amateurarche-ologen is structurele ondersteuning nodig.

Verwerking archeologische vondstmeldingen

De verwerking van archeologische vondstmeldingen richt zich op het aannemen en verwerken (incl. melden in Archis) van archeologische vondstmeldingen gedaan door particulieren. Het NAD in Nuis fungeert als loket.

Financiën	2025	2026	2027	2028
Archeologisch depot	175.500	175.500	175.500	175.500
Samenwerking archeolo-gie FAMKE	177.300	177.300	177.300	177.300
Archeologische steunpun-ten	29.500	29.500	29.500	29.500
Totaal	382.300	382.300	382.300	382.300

Opgraving steilkant terp Firdgum

Foto: Johan van Gent

Archeologische veldkartering met vrijwilligers op terp Arkens bij Franeker

Foto: ToonBeeld/Frans de Vries

4.4 Cultuurlandschappelijk en groen erfgoed

4.4 Programmalijn 4: Cultuurlandschappelijk en groen erfgoed

Wat is er aan de hand?

- Cultuurlandschappelijk erfgoed zoals oude dijktracés, verkavelingspatronen, oude boerderijplaatsen en boerenerven, stateterreinen, buitenplaatsen, landgoederen, lanen, houtwallen en houtsingels zijn kwetsbaar en staan onder druk van schaalvergroting en ruimtelijke ontwikkelingen;
- Een steeds groter deel van het groene erfgoed zoals monumentale landgoederen, kerkhoven of erfbepanting, bereikt het einde van de levensduur en is aan groene restauratie toe.

Wat willen we bereiken?

- Kennis van cultuurlandschappelijke waarden en groen erfgoed is bekend en ontsloten;
- Cultuurlandschappelijke waarden worden behouden, hersteld en ontwikkeld;
- Cultuurlandschappelijke waarden werken door in andere groene programma's en regelingen;
- Groen erfgoed wordt geborgd en financieel gestimuleerd.

Wat gaan we doen?

- Waarden van cultuurlandschap en groen erfgoed in ruimtelijke plannen borgen via de Omgevingsverordening;
 - Cultuurlandschap en groen erfgoed koppelen aan andere groene beleidsprogramma's, regelingen en integrale gebiedsontwikkelingen;
 - Cultuurlandschap en groen erfgoed onderdeel maken van een te ontwikkelen visie op de integratie van erfgoedwaarden bij ruimtelijke opgaven;
 - Groen erfgoed onderdeel maken van de Subsidiereregeling Monumenten (zie programmalijn twee);
 - Stimuleren samenwerking tussen erfgoedinstellingen voor gebouwd en groen erfgoed;
 - Deze programmalijn afstemmen met het op te stellen Programma Landschap.
-

Wat kost het? (jaarlijks)

Financiering verloopt via andere programmalijnen (zie schema bij toelichting)

Toelichting op: wat gaan we doen

Waarden van cultuurlandschap en groen erfgoed borgen in samenhang met Programma Landschap

Dit gebeurt door het opnemen in de structuurvisie *Grutsk op 'e Romte*, de Cultuurhistorische Kaart, Landschapstypenkaart en de planologische doorwerking daarvan via de omgevingsverordening. De advisering over ruimtelijke plannen gebeurt via het interdisciplinaire team ruimtelijke kwaliteit. Een onderdeel van de borging is ook om cultuurlandschappelijke kennis op peil te houden en uit te dragen via de Grutsk, CHK, landschapstypenkaart, landschapsbiografiën en via bijeenkomsten zoals de Landschaps Meetup. Deze activiteiten worden uitgevoerd via de activiteiten onder programmalijn één en hebben een sterke samenhang met het op te stellen Programma Landschap. In het kader van het programma landschap zal ook *Grutsk op 'e Romte* worden geactualiseerd. Onder andere door een sterkere positie van groen erfgoed en meer aandacht voor relatief onbekend en daardoor kwetsbaar, cultuurlandschappelijk erfgoed zoals oud greppelland of kruinige percelen.

Cultuurlandschap en groen erfgoed koppelen aan andere groene programma's en regelingen

Behoud en herstel van groen erfgoed leveren een goede bijdrage aan de doelen van andere groene provinciale programma's en regelingen. Cultuurlandschappelijke elementen zoals landgoederen, boomwallen, elzensingels, historische dijkentracés, historische vaarten en slotenpatronen kunnen een bijdrage leveren en worden tegelijk versterkt. Kansrijk zijn koppelingen aan het FPLG, bomen- en bossenstrategie en Natuurbeheerplannen waar groen erfgoed een bijdrage kan leveren aan de doelen. Dit kan ook via het agrarische natuur- en landschapsbeheer (ANLb) voor bijvoorbeeld het beheer van cultuurhistorische elementen zoals boomwallen of oud weidevogelgreppelland. Binnen de Subsidieregeling Natuur en Landschap (SrNL) kan bv. het beheer van landgoederen, parkbossen of eendekooien worden ondersteund. Ook zijn er binnen de groene programma's en regelingen mogelijkheden voor investeringsmaatregelen voor natuurherstel waaraan herstel van of inspiratie door cultuurlandschap of groen erfgoed kan worden gekoppeld. Tenslotte is er een kansrijke koppeling te maken met openstellingen voor subsidiëring van zogenaamde niet-productieve investeringen in het kader van het Gemeenschappelijk Landbouw Beleid (GLB) waarbij onder andere elzensingels, lanen, erfbeplanting en greppelland kunnen worden hersteld.

Groen erfgoed onderdeel maken van de Subsidieregeling Monumenten

Ook groen Erfgoed heeft een restauratiebehoefte, met name wanneer het bomenbestand aan het einde van de levensduur raakt. De Subsidieregeling monumenten heeft zich tot nu vooral gericht op gebouwde monumenten en stond nog niet open voor groene monumenten. Er is een toenemende behoefte om ook groene monumenten hiervoor open te stellen. Hierbij gaat het om groene rijksmonumenten zoals bijvoorbeeld tuin- en parkaanleg, lanen, kerkhoven of boerderij-erven. Om die reden wordt er vanaf 2024 een restauratiesubsidie mogelijk gemaakt binnen een apart subsidieplafond van de Subsidieregeling monumenten (programmalijn twee).

Stimuleren samenwerking tussen erfgoedinstellingen voor gebouwd en groen erfgoed

De erfgoedzorg verbreedt steeds meer van de traditionele monumentenzorg naar het cultuurlandschap als geheel, waar het gebouwde erfgoed onderdeel van uitmaakt. Er is een sterke samenhang met landschap en groen Erfgoed. We sturen aan op onderlinge samenwerking tussen erfgoedinstellingen en vrijwilligersorganisaties. Dit doen we door de samenwerking van de organisaties binnen het Platform Fryske Monumente-organisaasjes met de groene erfgoedorganisaties te stimuleren in onze afspraken met de instellingen. Zodat activiteiten en projecten op elkaar worden afgestemd en dit zo mogelijk tot gezamenlijke integrale erfgoedprojecten leidt.

Financiën	verloopt via de volgende budgetten
Cultuurhistorie - cultuurlandschap en groen erfgoed	cultuurhistorie uit programmalijn 1
Koppelen aan andere opgaven	groene programma's en regelingen
Groen erfgoed in subsidieregeling monumenen	subsidieregeling monumenten programmalijn 2

Stimuleren samenwerking tussen erfgoedinstellingen	boekjaarsubsidies programmalijn 2
--	-----------------------------------

Groen erfgoed op het landgoed Schatzenburg bij Dronrijp

Agrarisch cultuurlandschap met singels en boomwallen op de hogere zandruggen in de Zuidelijke Friese Wouden

6 Financiën

De *kosten* van de programmalijnen zijn samengevat als volgt (jaarlijks gemiddeld):

Programmalijn 1: Erfgoed algemeen	€ 213.200
Programmalijn 2: Gebouwd erfgoed	€ 3.904.800
Programmalijn 3: Archeologisch erfgoed	€ 382.300
Programmalijn 4: Cultuurlandschappelijk en groen erfgoed	Via andere programmalijnen
<i>Totaal</i>	<i>€ 4.500.300</i>

Hieronder zijn voor de dekking daarvan de beschikbare middelen aangegeven.

Oude dijk bij de Westhoek, onderdeel provinciale dijkstructuur

Groen en gebouwd erfgoed in een ensemble rond de klokkenstoel

Bijlage I Evaluatie, ontwikkelingen en raakvlakken met andere beleidsvelden

- a. Evaluatie *Nij Poadium* 2021-2024 met betrekking tot erfgoedbeleid
- b. Belangrijkste ontwikkelingen die van invloed zijn op erfgoed en relatie met andere provinciale beleidsvelden
- a. Evaluatie *Nij Poadium* *Nij Poadium* 2021-2024 met betrekking tot erfgoedbeleid

Evaluatie is door bureau Berenschot uitgevoerd (19 mei 2023). De belangrijkste conclusies die relevant zijn voor erfgoed zijn de volgende. • Veel ambities uit <i>Nij Poadium</i> zijn gerealiseerd; • Veel doelen zijn helemaal of gedeeltelijk gerealiseerd, veel actiepunten eveneens; • Van de 75(!) actiepunten zijn er slechts 3 niet gerealiseerd: Voor erfgoed betreft dit meer samenwerking binnen het erfgoedveld en het opstellen van een agenda voor bouwhistorisch onderzoek; • Het bevalt goed dat erfgoed nu beleidsmatig onderdeel uitmaakt van het cultuurbeleid omdat het integrale karakter van cultuur is versterkt. Gelet op de invoering van de Omgevingswet en de actuele grote ruimtelijke opgaven blijft tegelijk een goede inbedding van erfgoed in het ruimtelijke en omgevingsbeleid van groot belang; • Beleid en uitvoering moeten dichter bij elkaar worden gebracht. Nu ligt hier een te scherpe scheiding; • De wijze waarop de afdelingen Kunst en Cultuur, Taal en Onderwijs en Erfgoed samen hebben gewerkt aan de totstandkoming en uitvoering van de nota heeft de integraliteit bevorderd; • Voor veel doelen op het gebied van erfgoed geldt dat zij een opgave vormen waaraan blijvend moet worden gewerkt. Een voortzetting van de ingezette beleidslijnen ligt derhalve voor de hand. Het college stelt voor vast te houden aan de ambities van <i>Nij Poadium</i> en op onderdelen in de komende periode extra stappen te zetten; • Het flexibele budget dat is ingezet voor erfgoeddeal-projecten, was een nuttige besteding; • Er kan op sommige overkoepelende thema's beter worden samengewerkt. Voorbeeld: cultuureducatie, erfgoededucatie en onderwijs in de Friese taal; • Er kunnen (nog) meer rijksmiddelen naar Fryslân worden gehaald op het gebied van Erfgoed en Cultuur. Onder de aanleiding is aangegeven dat de Omgevingswet nu aanleiding geeft om een omgevingsprogramma voor erfgoed op te stellen. Voor cultuur, taal en onderwijs worden aparte beleidsbrieven opgesteld. De resultaten voor de samenwerking en integraliteit uit de evaluatie kunnen ook met deze aparte beleidsstukken goed behouden en doorontwikkeld worden.	<i>Cultuur</i> <i>Taal en onderwijs</i>
--	--

b. belangrijkste ontwikkelingen die van invloed zijn op erfgoed en de relatie met andere provinciale beleidsvelden

<i>Ontwikkelingen algemeen</i>	<i>Relatie met andere beleidsvelden</i>
<i>Grote ruimtelijke opgaven</i> In het kader van NOVEX en het NPLG worden kaders gemaakt en investeringen voorbereid voor 'de verbouwing van Nederland'. Dit vanwege de grote urgente opgaven voor o.a. herstel van biodiversiteit, energietransitie, klimaatadaptatie en wonen. Het Rijk wil opgaven in het landelijk gebied in samenhang oppakken. De provincies zijn in de lead en hebben programma's gemaakt met betrekking tot water, klimaat en natuur. In onze provincie in het FPLG. Er wordt samengewerkt met gemeenten, waterschappen en diverse stakeholders. Uitvoering vindt gebiedsgericht plaats.	<i>Ruimte</i> <i>FPLG, gebiedsontwikkeling</i> <i>Landbouw en GLB</i> <i>Landschap en ruimtelijke kwaliteit</i>
<i>Gebiedsgericht en integraal werken</i> In de afgelopen jaren wordt in toenemende mate gebiedsgericht en integraal gewerkt. Dit geldt voor gebiedsontwikkelingen en gebiedsprogramma's zoals Veenweide, de NNN en Natura 2000-gebieden, de Dongeradelen en Franekeradeel-Harlingen, Regio-	<i>Gebieds-ontwikkeling</i> <i>Natuur</i> <i>Regiodeals</i> <i>Ruimtelijke kwaliteit</i> <i>Provinciale waterstaat</i>

deals NOF, ZOF, Natuurinclusieve Landbouw Kleiweide, Waadrâne en ook voor de diverse provinciale infra-projecten.	
<i>Advisering erfgoed binnen team ruimtelijke kwaliteit</i> Het afwegen en meekoppelen van erfgoedwaarden is belangrijk en geeft kansen voor meerwaarde en omgevingskwaliteit, blijkt uit verschillende projecten. De dynamiek van opgaven en gebiedsontwikkelingen betekent dat er meer zal moeten worden geadviseerd door het interdisciplinaire team ruimtelijke kwaliteit waarin ook adviseurs cultuurhistorie zitten. In de advisering wordt voortgebouwd op de kwaliteiten zoals aangegeven in de structuurvisie <i>Grutsk op 'e Romte</i> en in samenhang daarmee met de archeologische monumentenkaart (FAMKE) en de Cultuurhistorische Kaart (CHK). Waarden van erfgoed en landschap dienen in beeld te worden gebracht en dienen te worden vertaald naar ontwerp- en ontwikkelprincipes. Soms betekent dit dat in verband met wettelijke verplichtingen archeologisch en cultuurhistorisch onderzoek nodig is. Dit alles vraagt ook om het up to date brengen van deze visie en kaarten en de juridische borging daarvan in de Omgevingsverordening. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat het benutten van erfgoedwaarden (denk aan monumenten en landschappelijke structuren) niet alleen geld kost, maar ook geld oplevert. Zo blijkt een directe relatie tussen een gebouwde omgeving met veel monumenten en hogere grond- en vastgoedprijzen.	<i>Alle ruimtelijk relevante beleidsvelden</i> <i>Ruimtelijke kwaliteit</i>
<i>Kwetsbaarheid</i> Erfgoedwaarden zijn bij ruimtelijke ontwikkelingen vaak kwetsbaar. Ze zijn vaak onbekend en daarmee ook onbeschermd. Dit geldt voor karakteristieke panden en archeologische waarden maar ook voor cultuurlandschappelijke waarden zoals slotenpatronen, oude dijken of micoreliëf (bv. kruinige percelen of oud greppelland	<i>Landschap en ruimtelijke kwaliteit</i>
<i>Erfgoed Deal</i> Om te stimuleren dat erfgoed als meerwaarde wordt ingebracht bij ruimtelijke transitie hebben het Rijk, IPO en de VNG de Erfgoed deal verlengd. Het Rijk stelt hiervoor 12,5 miljoen Euro beschikbaar. Provincies kunnen hier gebruik van maken als zij projecten hebben en co-financieren voor 50%. Tot en met 2023 is de provincie betrokken bij vier projecten.	<i>Ruimte</i>
<i>IJsselmeer</i> Er is een programma in de maak dat zich richt op de waterpeilverhoging op erfgoed. De verwachting is dat de provincie hier ook bij betrokken wordt en mogelijk om cofinanciering gevraagd wordt (denk bijvoorbeeld aan maritieme ensembles aan de IJsselmeerkust).	<i>Programma IJsselmeerkust</i>
<i>Cultuur & Taal is nauw verbonden met erfgoed</i> Het verteld het Verhaal van Fryslân en bepaald de identiteit. Er liggen Belangrijke verbanden bij het roerende erfgoed en immateriële erfgoed zoals de musea (waaronder het Planetarium) en archieven, geschiedenis, taal en tradities. In de vorige bestuursperiode was het beleid gebundeld in de Nota Nij Poadium. Zoals in hoofdstuk één is aangegeven, worden er nu aparte beleidsnota's opgesteld.	<i>Cultuur en Taal</i>
<i>Capaciteit, kennis en kunde gemeenten en interbestuurlijk toezicht provincie</i> Er is een tekort aan capaciteit, kennis, kunde en middelen voor erfgoed bij gemeenten. Dit wordt onderstreept door het recent uitgekomen RvC rapport. Ook in het rapport Beleidsdoorlichting Erfgoed door de DSP Groep blijkt het volgende. 47% van de gemeenten heeft taken niet op orde. Hoe borgen we dat erfgoed dat onder toezicht van gemeenten valt, voor toekomstige generaties behouden blijft? Daarnaast ontbrak het bij Provincie Fryslân aan capaciteit voor gedegen uitvoering van de Inter Bestuurlijk Toezicht (IBT) taak op gemeenten voor zowel gebouwd, archeologisch als groen erfgoed. Vanaf half 2024 stelt het Rijk middelen beschikbaar aan provincies voor het gedegen uitvoeren	<i>Inter- bestuurlijk toezicht</i>

van de IBT rol. Provincie Fryslân wordt hierbij onder toezicht gesteld van de Erfgoedinspectie.	
<i>Integrale erfgoedzorg</i> Daar waar in het verleden bij instandhouding de nadruk lag op het fysieke behoud, gaat het tegenwoordig ook vaker om de maatschappelijke betekenis van erfgoed en de vraag hoe het erfgoed verbonden kan worden met andere maatschappelijke domeinen en partijen. Deze ontwikkeling vraagt om een meerstemmige visie op erfgoed.	<i>Cultuur</i>
<i>Participatie en Verdrag van Faro</i> Het Rijk heeft het Europese Verdrag van Faro ondertekend en roept op om cultureel erfgoed in dienst te stellen van de samenleving en publieksbereik en participatie van inwoners te bevorderen. Het Rijk komt eind 2024 met een uitvoeringsagenda en wil met de provincies een bestuursovereenkomst opstellen over verdeling van de taken. In elke provincie plaatst het Rijk een erfgoedparticipatiecoach. Voor Fryslân ligt hier een kans om het Ferhaal fan Fryslân breder en sterker in de samenleving te verankeren.	<i>Cultuur</i>
<i>Vrijwilligers</i> Bij erfgoed spelen vrijwilligers een grote rol vanwege personeelstekort en kostenbesparing. Door corona en andere maatschappelijke ontwikkelingen zijn veel vrijwilligers gestopt. Daarnaast komt er steeds meer regelgeving wat het voor vrijwilligersorganisaties lastiger en complexer maakt. Dit vraagt extra inzet voor werving, opleiding en ondersteuning. Landelijk en samen met alle provincies is daarom het platform www.erfgoedvrijwilliger.nl opgezet. Op het platform kunnen vacatures geplaatst worden en wordt online kennis en kunde gedeeld in de vorm van cursussen en informatie. Het is wenselijk het platform borging te geven.	<i>Cultuur</i>
<i>Erfgoededucatie</i> Vanaf 2025 wordt erfgoededucatie weer onderdeel van het programma Kultuuredukaasje mei Kwaliteit (KEK), uitgevoerd door Keunstwurk. Hierdoor wordt erfgoededucatie weer onderdeel van het culturele aanbod voor scholen.	<i>Cultuur</i>
<i>Maritiem erfgoed</i> In toenemende mate wordt maritiem erfgoed als onderdeel van omgevingskwaliteit gezien en vaak genoemd als belangwekkend voor onze provincie. Toch is dit onderwerp beleidsmatig nauwelijks belegd.	<i>Gastvrijheids-economie Ruimte</i>
<i>Cultuurtoerisme – gastvrijheidseconomie</i> De groei van cultuurtoerisme zet stevig door. Daardoor is erfgoed van toenemend belang voor de gastvrijheidseconomie. Zowel als toeristisch product (routes langs en beleving van monumentale objecten, karakteristieke steden, dorpen of cultuurlandschap) als via het stimuleren van overnachtingsmogelijkheden in monumentale panden ('slimme groei'). Goed onderhouden en ontsloten erfgoed is aantrekkelijk voor toeristen. Een voorbeeld van een kansrijk project waar Merk Fryslân zich voor inzet, is het bezinningsstoerisme dat zich richt op de openstelling van kerkgebouwen en routes daartussen.	<i>Gastvrijheids-economie</i>
<i>UNESCO Werelderfgoed</i> Van bijzonder provinciaal belang zijn de gebieden en locaties die als UNESCO werelderfgoed aangewezen zoals: Koloniën van Weldadigheid (Noordwolde), Woudagemaal (Lemmer) en recent in 2023 het Planetarium (Franeke). Ook voor de ontwikkeling van cultuurtoerisme zijn deze locaties kansrijk.	<i>Gastvrijheids-economie Landschap</i>
<i>Wadden</i> Erfgoed is van belang voor de Wadden (Unesco Werelderfgoed). Zowel voor het ontwikkelen van een visie (Agenda 2050) en gebiedsprogramma's als voor projecten voor de Waddenkust, Waddeneilanden en Waddenzee. Projecten kunnen financieel worden ondersteund uit het Waddenfonds en het Investeringskader Waddengebied. Kansrijke projecten liggen er bij het herstel	<i>Programma Wadden Gastvrijheids- economie Waddenfonds</i>

van cultuurlandschap zoals oude dijken en dijkcoupures, de herbestemming van leegstaand karakteristiek erfgoed of de openstelling van kerkgebouwen of bezinningstoerisme.	
<i>Leefbaarheid</i> Inwoners van Fryslân vinden erfgoed in toenemende mate belangrijk voor een fijne leefomgeving. Dit geldt voor de karakteristieken van steden en dorpen, monumenten/karakteristieke panden en de groenstructuren in en rond kernen. Via de inzet van het lepen Mienskip Fûns, Regiodeals om de kracht van de regio te versterken (NO Fryslân, ZO Fryslân, NW Fryslân, SW Fryslân) of Dorps Ontwikkelings Maatschappijen, zijn er kansrijke projecten mogelijk om via erfgoed de leefbaarheid te vergroten. Ook via het Europese Leader-programma kunnen erfgoedprojecten die de leefbaarheid van het platteland stimuleren, worden gesubsidieerd. Zoals bijvoorbeeld de herbestemming van leegstaande karakteristieke panden.	<i>Leefbaarheid</i> <i>Regiodeal</i> <i>IMF</i> <i>DOM</i> <i>Leader</i>
Ontwikkelingen gebouwd erfgoed	Relatie met andere beleidsvelden
<i>Leegstand erfgoed</i> Het behoud van karakteristieke bebouwing staat onder druk door toenemende leegstand. Uit de Staat van Fryslân (monumentenmonitor) blijkt dat er vorderingen zijn gemaakt maar dat de opgave groot blijft. Met name voor kerken en boerderijen ligt er een opgave voor Fryslân. Ook omdat met name deze twee categorieën beeldbepalend zijn voor het landschap en dorpsgezichten in onze provincie. Hergebruik draagt bij aan behoud van Fries erfgoed, een aantrekkelijke woon- en werkomgeving en kan voor diverse functies een aantrekkelijke optie zijn. Denk hierbij aan wonen, kunst- en cultuureducatie, zorgverlening, recreatie, horeca en ontspanning, ambachtelijke en dienstverlenende bedrijvigheid. Dit kangoed in de landelijke omgeving passen. Met deze inzet koppelen we erfgoed aan doelen als zuinig ruimte gebruik en het levert een bijdrage aan de grote woningbouwopgave.	<i>Leefbaarheid - wonen</i>
<i>Kerken</i> Door de coronacrisis en stijgende gasprijzen gaat de ontkerkelijking sneller dan voorspeld. Met name middelgrote kerken komen versneld leeg te staan. Deze kerken zijn doorgaans te groot voor herbestemming naar woonhuizen (zoals met 80% van kleinere kerken al gebeurd is). herbestemming vraagt extra (financiële) inzet. Veel gemeenten zijn bezig met het opstellen van een kerkenvisie[1]. Gemeenten, Provincies en het Rijk hebben een overeenkomst getekend om samen te werken in en aan de Nationale kerkenaanpak. Met maar liefst 770 kerkgebouwen, vele monumentale orgels en de hoogste kerkdichtheid van Nederland, is dit een belangrijk dossier voor Fryslân.	<i>Ruimtelijke kwaliteit</i> <i>Leefbaarheid</i> <i>Duurzaamheid</i> <i>Klimop</i>
<i>Boerderijen</i> De boerderij is een kwetsbare categorie. Dit komt door verdergaande ontwikkelingen en schaalvergroting van de landbouw gecombineerd met een gemiddeld slechtere onderhoudstoestand en asbestproblematiek. De komende tijd komen er Acht boerderijen per maand leeg te staan. Initiatieven laten zien dat er ook kansen zijn voor nieuwe bestemmingen waaronder verschillende typen woonvormen in de boerderij of het boerenf.	<i>Landbouw</i> <i>Wonen</i> <i>Leefbaarheid</i> <i>Gasvrijheids-economie</i>
<i>Energie en verduurzaming</i> Eigenaren van monumenten en karakteristieke panden worden extra geraakt door stijgende energieprijzen. Het verduurzamen van monumenten is lastiger en duurder met meer maatwerk en minder mogelijkheden. Verduurzaming van de sector is een belangrijke opgave. De Raad voor Cultuur heeft onlangs een rapport gepubliceerd waarin gesteld wordt dat ook de monumentensector zich moet houden aan de Europese klimaatwet. De Stichting Erkende Restauratiekwaliteit Monumentenzorg (ERM) heeft verduurzamingsrichtlijnen opgesteld voor monumenten.	<i>Energie</i> <i>Duurzaamheid</i>
<i>Personeelsschaarste</i> Er is een tekort aan ambachtsmensen en leerlingen in het restauratievak. Door het gebrek aan bouw- en technisch personeel, stij-	<i>Economie en arbeidsmarkt</i>

gen de prijzen en loopt de uitvoeringstijd voor onderhoud, restauratie en herbestemming op.	
<i>Prijsstijgingen</i> Monumenteneigenaren en -stichtingen worden door verschillende prijsstijgingen geraakt zoals bij bouwmaterialen, personele kosten en energieprijzen. Daarnaast stijgen voor erfgoedinstellingen de huren, pensioenpremies en andere kosten. Dit kan leiden tot minder activiteiten van de instellingen voor de subsidie die de provincie heeft verleend.	<i>Subsidies</i>
<i>Instandhouding karakteristieke panden (geen rijksmonumenten)</i> Net als voor rijksmonumenten geldt ook voor karakteristieke panden een restauratie-, herbestemmings- en verduurzamingsbehoefte. De provincie maakt geen gebruik van de wettelijke bevoegdheid tot het aanwijzen van provinciale monumenten. In plaats daarvan is gekozen voor het stimuleren van gemeentelijke monumenten of karakteristieke panden. Het aantal gemeenten dat hiervoor kiest groeit. De provincie bood financiële ondersteuning voor het restaureren en herbestemmen van gemeentelijke monumenten of door de gemeente aangewezen karakteristieke panden in omgevingsplannen. Dit heeft een plek in de subsidieregeling monumenten en in het Cultuurfonds voor Monumenten Fryslân. Van daaruit worden laagrentende leningen verstrekt voor de restauratie, herbestemming en verduurzaming van niet-rijksmonumenten. Dit revolverende fonds is door de grote belangstelling nagenoeg leeg. De Provincie heeft in de vorige twee beleidsperiodes ongeveer drie miljoen Euro geschonken. Samen met het Cultuurfonds en het Nationaal Restauratiefonds zoeken we naar nieuwe financiële voeding voor het fonds zodat er weer laagrentende leningen kunnen worden verstrekt.	<i>Ruimtelijke kwaliteit</i> <i>Leefbaarheid</i>
<i>Problematiek molenroeden</i> Provincie Fryslân is met het Rijk en De Hollandse Molen in overleg over de molenroede problematiek die in heel Nederland speelt. Tijdens het maalvaardig restaureren van molens in de jaren 80 zijn gelaste roeden grootschalig toegepast. Met de snelle fabricage om aan de vraag te voldoen is de kwaliteit achtergebleven waardoor stalen roeden kunnen breken. Dit levert gevaar op. Daarnaast zorgt het ook voor stilstand van de molens en hiermee achteruitgang van de staat van de molens. In Fryslân is de verwachting dat vijftig roeden aan vervanging toe zijn. De kosten per roede bedragen circa €50.000,-. Dit geeft als totaal een restauratieopgave van €2.500.000,- in de komende 10 jaar. Bij een subsidiepercentage van 60%, zoals dat huidig geldt voor molens, zal de subsidievraag totaal € 1.500.000,- bedragen en verdeeld over 10 jaar €150.000,- per jaar.	
<i>Post '65</i> Er ontstaat waardering voor jonge bouwkunst gebouwd na 1965. Hiervoor is een publiekscampagne en inventarisatieprogramma gestart op initiatief van Bond Heemschut. De provincie en Friese gemeenten participeren hier in. Dit leidt mogelijk tot aanwijzing van rijksmonumenten. Ook is denkbaar dat gemeenten gemeentelijke monumenten of karakteristieke panden aanwijzen. De uitkomsten worden verwerkt op de cultuurhistorische kaart en werken door, voor zover het monumenten betreft, in de subsidieregeling monumenten.	<i>Ruimtelijke kwaliteit</i>
<i>Transformatie bebouwd gebied</i> Het bebouwde gebied gaat een transformatie tegemoet vanwege verduurzaming, verdichting, aanpassing aan de huidige maatstaven en uitbreiding. Met name jongere monumenten of stedenbouwkundige structuren zoals Wederopbouw, Delfts Rood of Post '65 hebben nog geen bescherming. Bij alle stedelijke vernieuwing of dorps- in en uitbreidingen is de uitdaging om respect te hebben voor de oorspronkelijke structuur en daarop door te bouwen. Ook om bepaalde waardevolle zichtlijnen te koesteren en om er voor te zorgen dat niet complete tijdslagen zoals Wederopbouw of Post '65 in bepaalde kernen (nagenoeg) verdwijnen. Monumentale en historisch-stedenbouwkundige waarden hebben waarde voor de kwaliteit van de leefomgeving en het verhaal van steden en dorpen. Het biedt ook kansen voor herbestemming, hergebruik of inspiratie voor nieuwe ontwerpen. In het provinciale beleid liggen er relaties met de brede herbestemmingsregeling en het mogelijke transformatiefonds.	<i>Wonen</i> <i>Leefbaarheid</i>

Ontwikkelingen archeologisch erfgoed (deels ook al benoemd onder a)	Relatie met andere beleidsvelden
<i>Archeologische steunpunten</i> Bij het toenemende belang van erfgoedparticipatie vervullen de elf archeologische steunpunten een belangrijke rol bij voorlichting en cultuuroerisme. In opdracht van de provincie worden betrokken vrijwilligers ondersteund door de Stichting Erfgoed en Publiek. Met behulp van vrijwilligers blijven de archeologische steunpunten de komende jaren een bijdrage leveren aan het delen van kennis over archeologie in Fryslân bij een breed publiek en op de plek waar deze is aangetroffen.	Gastvrijheids-economie Leefbaarheid
Ontwikkelingen Cultuurlandschappelijk en groen erfgoed	Relatie met andere beleidsvelden
<i>Groen erfgoed</i> Veel monumentaal groen is door ouderdom (veel heeft een aanleg van het midden van de 19^e eeuw) restauratiegevoelig. Bomen of boomgroepen zijn aan het eind van hun levensduur en ondervinden nadelige effecten van veranderingen van waterpeil en luchtkwaliteit. Hierbij gaat het om groene rijksmonumenten, bv. tuinen parkaanleg, kerkhoven of boerderij-erven. De expliciete aanwijzing en omschrijving als monument geeft dan aan dat het bijvoorbeeld gaat om erfbeplanting, randbeplanting om kerkhof, parkaanleg met lanen, paden, parkonderdelen, vijvers en bijbehorend opgaand groen (boomgroepen, type boom etc).	<i>Landschap</i>
<i>Natuurbeheer en agrarische natuur- en landschapsbeheer</i> Het cultuurlandschap is een belangrijke waarde bij beheer van het landelijk gebied. Daarom is het opgenomen in het Natuurbeheerplan. Natuurbeheerders kunnen een beroep doen op een beheerssubsidie via het Subsidieregeling Natuur en Landschap. Voorbeelden van cultuurlandschappelijke elementen in natuurgebieden die gesubsidieerd kunnen worden zijn lanen, historische park- en stinzenbossen, historische tuinen en eendenkooien. Ook is cultuurlandschap opgenomen in het agrarisch natuur- en landschapsbeheer. Agrarische collectieven kunnen subsidie aanvragen voor het beheer van houtwallen, elzensingels, pingo-ruïnes en greppelland die in het agrarisch gebied liggen.	<i>Landschap Natuur Landbouw FPLG</i>
<i>Gemeenschappelijk Landbouw Beleid (GLB)</i> Het nieuwe GLB is een Europees programma voor ontwikkeling van de landbouw en het platteland. De provincie stelt subsidie beschikbaar voor zogenaamde niet-productieve investeringen, waaronder herstelmaatregelen voor het cultuurlandschap. De provincie stelt openstellingsbesluiten vast en subsidies kunnen vervolgens aangevraagd worden bij het Samenwerkingsverband Noord Nederland.	<i>Landschap Landbouw Leefbaarheid</i>